

ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

Հրատարակելով Մանուէլ վարդապետ Կիւմիւշխանացու հետաքրքրական պատմութիւնը՝ պարտ ենք համարում յայտնել՝ որ այդ անում ենք իրեն Մանուէլ վարդապետի մայր ձեռագիր օրինակից, որը մենք ստացել ենք Նոր-Ջուղայի նախկին առաջնորդ Քաջատուր վարդապետից, այժմ հանգուցեալ, 1896 թուին, երբ նա գործով եկել էր ս. էջմիածին: Այդ թուին մենք սարկաւազ էինք, Ղուկաս անունով: Հրատարակելով Սաաքել վարդապետ Դաւրիժեցու պատմութիւնը (Գ. տպագրութիւն), Տ. Քաջատուր վարդապետը սիրալիր կերպով մեզ յանձնեց Մանուէլ վարդապետ Կիւմիւշխանացու ինքնաձեռագիր պատմութիւնը, և խնդրեց որ այդ պատմութիւնը ևս հրատարակենք: Դժբախտաբար հանգուցեալ Տ. Քաջատուր վարդապետն ինձ չստաց՝ թէ ինքն սրտեղից է ձեռք բերել այդ պատմութիւնը, այլ միայն խորհրդաւոր կերպով յայտնեց՝ թէ «Հայր սարկաւազ, իմացէք, որ իրեն Մանուէլ վարդապետի ինքնաձեռագիրն է և ոչ թէ արտագրութիւն ուրիշի ձեռքով, երկար ժամանակ ինձ մօտ էր և այժմ տեսնելով որ դուք սէր ունէք այդպիսի պատմութեանց հրատարակութեան, ձեզ եմ յանձնում և խնդրում որ հրատարակէք»: Ա. էջմիածնի մատենադարանում կայ մի օրինակ Մանուէլ վարդապետ Կիւմիւշխանացու պատմութեան՝ որ արտագրուած է ուրիշի ձեռքով և ոչ թէ ինքնաձեռագիր է, թէ արդեօք մայր ձեռագրից է արտագրուած և կամ այլ օրինակից, մենք հնարաւորութիւն չունեցանք ներկայումս ստուգելու, որովհետեւ Մայր Աթոռի մատենադարանի ձեռագիրներն առ այժմ տեղափոխուած են Մոսկուա:

Արժանապատիւ Տ. Գիւտ ա. քահանայն, որ մտադիր է հրատարակել «Դիւան Հայոց պատմութեան» շարքում

Մանուէլ վարդապետի պատմութիւնը, ընդօրինակել է տուել Մ. Աթոռի մատենադարանի օրինակից, ինչպէս մեզ յայտնել է հանդուցեալ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեանը, որի միջոցով էլ արտագրել է տուել Տ. Գիւտ աւագ քահանան իւր մօտ եղած Մանուէլ վարդապետի պատմութիւնը:

Թէ յիրաւի մեր հրատարակութիւնը անուամբ մայր ձեռագրից՝ գրուած իրեն հեղինակի ձեռքով՝ այդ մենք հաստատում ենք՝ համեմատելով գրութեան ձևը հեղինակի այլ ձեռագիր գրութեանց հետ՝ որոնք գրուած են նոյն ձեռքով: Այս և առհասարակ հեղինակի մասին կը խօսենք մեր յառաջաբանի մէջ, կցուած պատմութեանս հրատարակութեան՝ որ «Արարատ»ից արտատպելով լոյս կընծայենք առանձին գրքով:

Ձեռագիրը գրուած է կապոյտ հաստ թղթի վրայ 17×22 մեծութեամբ նօտր գրով և ունի 158 էջ:

Հեղինակի ուղղագրութիւնը պահպանել ենք նոյնութեամբ:

Բարգէն վարդապետ Աղաւկեանց

ՀԱՄԵԹՅՈՒԹԻՒՆ ԺՆՆԴԵԱՆ ԵՒ ԳԻՊՈՒԼԺՈՅ
ՄԱՆՈՒԷԼ ՇԱՀԻՆԵԱՆ ԿԻՒՄԻՏԵԼՆԵԱՅԻ ՊԵՏԱԲԱՆԻՍ
1835 Ի ՍՈՒՐԲ ԽԱԶ ՎԱՆՍ ՂՐԻՄՈՅ.

Զաղցր են Հայրենիք, և առաւել քաղցր Հայրենեացն քացատրութիւնք, վասն որոյ մոռացութեամբ հասակիս անծեռնտութիւն և մատանցս դողդոջութիւն, համառօտութեամբ յընդարձակ նախաճառեալ անձնական դրութիւնէս՝ որ ի 1830 ամի Տեառն ի Սեւան կղզի սկսեալ, և ի կղզին Ղրիմու աւարտեալ էի, կամ եղև ինձ գլխի հարկաւորսն ժողովեալ աստ, զի անձանձրոյթ զքօսարան լիցի քանասէր ընթերթանաց:

Ուստի զայս համառօտութիւն յերկուս հատուածս քաժանեմք, առաջինն, որ նկարէ զուստն մարմնական Ար-

մատոյն խնոյ, զծնունդ եւ զարգացումն անձնական հանդերձ
դիպուածովք միողի գնալն ի Թիֆլիզ:

Յրկրորդն յանդիման կացուցանել զանյաջող դիպուածսն,
որք շարունակեցին առ տարարադդ անձն իմ, ընդ որս
բարք եւ տիպք Մոռոյին Հոգեւորականաց:

ՏԵՂԻՔ ԾՆՈՂԱՅՆ ԻՄՈՅ, ՅՈՐՈՅ ԵՒ ԵՍ:

Վճռափակեալ է ի բանասիրաց կերպ, ժամանակ, ձև եւ տեղի,
անուն, արիւն, եւ Հայրենի, եօթն սոքա խմբին ի մի, զորս օտար
որ չընդունի: Վասն որոյ պարտ է զառաջինն զՀայրենին մեր
դիպուածովքն առաջի առնել, եւ ապա ի ծառայն զընծիւղն:

Ծննդական երկիրն իմ Մայրենեօք է քաղաքն Կիւմիշխա-
նայ, մերձ քաղաքին Տրապիզոնու, ի Մեծին Հայոց, իսկ հայրե-
նեօք ի Զորբօրդ Հայոց ի Բալու քաղաքէ:

Անուն Հօր իմոյ Մալխաս Շահինեան, եւ անուն Մօր Պէկղաս
Ստեփանովայ Ալթունեան:

Պատահարի այս ծնողացս.

Փորձութիւնք են յաշխարհի կեանք մարդկանց: Մալխաս
Շահինեան Հայրն իմ, զառաջինն ի Բալու քաղաքի ըստ օրին
Ամուրեաց ամուսնացեալ ընդ ուրումն օրիորդի Մարիամ Պետրո-
սովայի, յորմէ ծնեալ զարու Շահան անուամբ որդի մի ըստ
նախնական կոչմանց: Հասեալ մանկանն երկամեայ ժամանակի,
դէպ լինի Հօրն գնալ զօրծով ի մերձակայ գաւառ կամ գիւղ, կին
նորա Մարիամն, ունելով զաղքատ ծնօղս անդ ի Բալու, եւ տարին
սղութեան պատահելով, վասն այցելութեան ծնողացն, թողեալ
զերկամեայ Շահան երեխայն ի տան ատընթեր հրաւառ օճախ
խարոյկի՝ թարց այլ հասիահաս պաշտպանի, առեալ զկարեւոր պա-
րէնս պիտոյից՝ տանի առ ծնօղսն, թերեւ ըստ կանացի զատար-
կաքանութեանց պարատմամբ յերկարեալ անդ, կայծ ի կըրակեաղէ
ցայթմամբ շօշափէ զհանդերձ Մանուկ Շահանի, եւ հասանի ի
մարմին անպաշտպան երեխային, որոյ ափս ի թերսդ աստ անդ
զեղերմամբ անկանի ի թոնիր անհուր, բայց ի ծխոյ եւ ի հրոյ
հանդերձիցն մեռանի անդանօր:

Մայր նորա Մարիամ լուեալ զայս տարարադդ դիպուած
զաւակին, յերկիւղէ առն եւ աղգայնօց ոչ վերադառնայ ի տուն
իւր, այլ աղգայինք Մալխասին եւ դրացիք թաղեալ զերեխան
զՇահան եւ պահպանեն զտունն:

Եկեալ Մալխաս Շահինեանի, ծանօթացեալ անակնունելի դիպուածոյն և կնոջն արարց, գնայ յօտարութիւն անդարձ աստանդակ, շրջելով ցերկոտասան ամս, հասանի ի Մայրենի յերկիր մեր ի Կիւմիշխանայ:

Եւ դիպուածք Պէկզաս Մօր իմոյ:

Արդ որպէս նկարեցաւ տարաբաղդութիւն Հայրական գծիս, ծրեսցի և մայրականիս համակշիռ անյաջողակ դիպուածքն: Զի Մայրն իմ Պէկզաս Ստեփանովայ Ալթունեանն, օրիորդ ամուսնացեալ յառաջագոյն ընդ ումեմն Յակոբ Յովհաննէսովի, կացեալ ընդ նմա պակաս քան զվեց ամիսսն, հարկեալ յաղքատութենէ Յակոբ առն իւրոյ, գնայ յօտարութիւն և նա անդարձ, յղացեալ Պէկզասն, ծնանի դուստր մի Հռիփսիմէ անուն, հասեալ աղջկանն երկոտասան ամ կենաց, մեռանի անհայր: Ահա այսպիսի համօրինակ տարաբաղդք պատահմամբ իրերաց Շահինեանն և Ալթունեանն տարաշխարհիկ՝ ամուսնացեալք օրինօք ի Կիւմիշխանայ, յորոց ծնանիմ միայնակ որդի առաջին և վերջին, քանզի չէ յարուցեալ այլ ծնունդ նոցա:

Յաջողակ ծննդեան. Անյաջող կեանք:

Յայս ունակ տարաբաղդ դուգակցաց՝ ի հազար եօթն հարիւր վաթսուն և ութն փրկչական ամի և ի հազար երկերիւր տասն և եօթն հայկականիս Տօմարի՝ յաւարտ հին տարւոյն, և ի սկիզբն հետեւորդին, ի գիշերին որ լուսանայր օր շաբաթու նոր տարւոյն յունվարի մէկ՝ լինի հազուալուր ծնունդն իմ, յորում աւուր տարաբաղդ իմ ծնողք համարեալ զինքեանս իսկ և իսկ անդաւակացեալք:

Վասն զի յիջանելն իմ յերկիր՝ ոչ ունի տարրկանն յօդք ներազդումն առ իս, որով առնուլ զշունչ և զհասարակացն բարրաւ միասլէս լալ: Այլ նիհար, աղաղուն, շնչասպառ, անկենդան փառեալ զերկրաւ, մնալով ոգիական զօրութեանց և պարարտութեանցս առ թաղանթն իմ ընկեր կոչեցեալ:

Հմտագոյն ճարտարութիւն մանկարարձ դաեակ մօր Ղուտրէթ անուանելոյ և օժանդակութիւն ձմեռնային եղանակի՝ յոր կրակետդ Մանդալն պատրաստ պատահեալ, առանց հատման պօրտոյ աղեացս թաղանթ զընկերն իմ եղեալ ի կրակետդն, որպէս դատինս կովուց զՀատեալ զաղիս անդադար մըղեալ ի թաղանթէն զէպի պորտն անձայն դիակիս՝ յերկար ժամս, որ բռնութեամբ հրոյն գալարեալ պարարտ թաղանթն, հուսկ ապա իբր

հրաշիւք արձակեալ եմ զիմ ձայն, առ ժամայն դայիակ մօր հա-
տեալ զաւելորդ աղին, գիշերայն հասուցանեն Սուրբ Աստուա-
ծածնի յեկեղեցին, Չախուճեանց Մարտիրոսն կացեալ կնքահայր
և սրբասնունդ Տէր Յարութիւն Մկրտեալ, անուանակոչեն Մայ-
րական գծիւ Ստեփաննոս, որոց ոչ էր ծանօթ Հայրականիս վեր-
տառութիւն Շահան: Եւ ահա յայս օրինակ թողցեալ զբարե-
պատեհ ժամն զայն զօնէ յետ սուրբ աւագանի ծննդեանս, կամ
տատանեալ յալիս մեղաց և աշխարհի:

Առ այս դարձուածք է ուրեք որ ստորագրեալ եմ Մայրա-
կան գծիւ Ալթունեան և է ուրեք Հայրականաւ՝ Շահինեան, յու-
սամ յետ այսորիկ ընթերցողք ստորագրութեանցս ըստ յայտ-
նեալ պատճառացս ներողամիտ դտանիցին առ այն:

Ա՛ր եւ յո՞ր՝ց դաստիարակեցալ:

Յերկիր ծննդեան իմոյ, երբ Մանուկն էի եօթն ամեայ, Հայրն
իմ յօտարութեան շրջելով յերկիր, Մայրն իմ ետ զիս առ Սուրբ
Աստուածածնի եկեղեցւոյն լուսարար և մանկավարժ Յարութիւն
սարկաւագն, յորմէ հազիւ սկսեալ զՀեգակագմութիւն, պատահե-
ցաւ մեզ ընտանեօք գնալ ի Կարին յէրզիւրում քաղաք, զի Հայրն
իմ էր ի պաշտօն Մաքսապետին, ուր ևս ետուն զիս ումեմն խա-
նութպան Թիւթիւնճի Պետրոսի ի Կեօլպաղր ասացեալ տեղին յըն-
թեոնուլ՝ զի բնակեալ տուն մեր՝ մերձ էր անդ հանդէպ կեօմ-
րիւկին:

Եւ աստ մինչ ընթեոնուի զՍաղմոսն ինն ամեայ հասակիս,
վերադարձաք ընտանեօք յերկիր մեր ի Կիւմիշխանայ, ուրանօր
դրացւոյ մերոյ պախալ Գէորգի ինձ հասակակից որդի մի էր
Յովհաննէս անուն, ընդ որոյ վերստին առ առաջին վարժիչն իմ
Յարութիւն սարկաւագն՝ երթեալ ընթեոնուաք, քայց Հայրն իմ
ևս վերադարձեալ ի Կարին, մեռանի անդ ի հազար եօթն հարիւր
ութսուն ամի Տեառն յերկոտասան ամեայ հասակի իմոյ:

Հարկեալ յանտիրացեալ աղքատութենէ, թողեալ զընթեր-
ցումն, աշակերտեցալ ոստայնագործ Ջուլահակ Համբարձում Պօ-
ղոսովի ամս երկու: Սակայն համշիրակն իմ Յօհաննէս շարունա-
կեալ զընթերցումն յառաջագէմ գտաւ յաչս յարգելի անձանց,
մանաւանդ Առաջնորդի քաղաքին, որ կամէր աշակերտեցուցանել
ինքեան: Սակայն աչք Գէորգայ՝ հօրն Յօհաննու կացեալ ի տե-
սութենէ, ոչ կարաց հեռանալ Յօհաննէսն ի հօրէ իւրմէ:

Այլ իմ նախանձեալ զնախանձ բարի նոյն Յօհաննէս Գէոր-
ղովի յառաջագիմութեան՝ միջնորդ առ Առաջնորդն արկի զմօ-
բաքիտ իմոյ զայրն զՄինաս Մարտիրոսովն, առանց կամաց Այ-

բիացեալ Մօր խմոյ, և հղէ սպասաւոր Նորին Սրբազնութեան
ի 1782 ամի Տեառն, զորմէ ունեմ արդ ճառել:

Թէ ո՞ւսի եւ ո՞վ իցէ այս Առաջնորդ:

Ի Սերաստիայ քաղաքէ Յօճաննէս Չէրքեղեան առձայնեալ՝
Հայր բարեգութ, սրբաւնունդ, մաքրակրօն, ուսումնասէր, անդույ
դասատու, հոգեբուղիս, ա՞ծարան ծնեալ ի Սերաստիայ, ինքնին
հեռացեալ ի ծնողաց, սնեալ ի վանս սրբոյ Կարապետի ի Կեսա-
րիայ՝ յԱռաջնորդութեան Դաւիթ ճգնակրօն Արքեպիսկոպոսի,
ուր վարուք և ուսմամբ յառաջադէմ լեալ բաղդաւոր դիպուածով
իմիք:

Քանզի ցայնժամ ոչ ունէր տարածեալ քերթողութեան ար-
հեստ և այլ գիտութիւնք յԱսիական երկիր, և դեռ նորարողքով
ծաղկիւր ի Կոստանդնուպօլիս յետ Պատուելի վերտառեալ Պաղ-
տատար գպրի և իբր Առաջին վարժապետի, երկրորդապէս փայ-
լեալ Արսէն վարժապետն ի գէնճիր խանն ի մէջ Պօլսոյ:

Անդ Յարութիւն պատանի ոմն Թէքիրտաղցի քսանամեայ իա-
հաւաճառ, որ թակադադ խանիւ կամ թապլայով կերակուր ի խահա-
նոց աշճի տիւքանէն չրջեցուցմամբ վաճառէր և տանէր ի գէնճիր ի
խանն, տայր յիշեալ Արսէն վարժապետի աշակերտացն, տեսանելով
զքն թերցումն մանկանց, սիքահարեալ այս Յարութիւն իահաւաճառ,
թողեալ դայն, աշակերտի Արսէն վարժապետին, յորմէ ուսանի ըստ
տուչութեան Հոգւոյն Սրբոյ, գԹերականութիւն, գճարտասանու-
թիւն և գՏրամաբանութիւն: Երիտասարդական հասակաւ դայ ի Կե-
սարիայ ի վանս սրբոյ Կարապետի, յորում յիշեալ Յօճաննէս
Չէրքեղեանն վարդապետական պաշտօնիւ լուսարար էր վանուցն:

Դաւիթ Արքեպիսկոպոս Առաջնորդն զԹէքիրտաղցի Յարու-
թիւն տայ ի սպասաւորութիւն այս Յօճաննէս վարդապետ Լու-
սարարի: Տեսեալ սորա զշնորհազարգութիւն Յարութեան, ինքն
վարդապետն ի թանկագին սպասաւորէն դաս առմամբ ընթեռնու
զարհեստն նշանակեալ:

Զխոնարհութիւն վարդապետիս և զբարեմտութիւն Աշակերտ
վարժչին, աստ է տեսանել, լուսարար վարդապետն ի դասառու-
թեան ժամուն, բարձմամբ վեղարին, ծնկաշոք դաս առնու ի սպա-
սաւորէն և անդրադարձ ի լուացուիլ վարդապետին, վարժապետ
աշակերտն բացագլուխ ջուր ածէ ի ձեռս վարդապետ դաստիա-
րակեցելով յինքննէ: Սոյն այս Յարութիւն վարժիչս է, որ եղև
հոշակաւոր Արքեպիսկոպոս, որ կոչիւր Թէքիրտաղցի Յարութիւն
վարդապետ և գերեզման սորա է ի Զմիւռնիա քաղաքի, որոյ յի-
շատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Այս ունակ հոգւով զարգացեալ Չէրքէղեան Սերաստացի Յօհաննէս վարդապետն ի սուրբ Կարապետու վանս ի Կեսարիայ շարունակ տասն և վեց ամ, ուստի գնացեալ ի Կոստանդնուպօլիս յաւուրս առաջնոյ Գրիգոր Պատրիարքի, փոխանորդի Յակոբ Ա՛ծարան Պատրիարքին, Յօրմէ առաքի առաջնորդութեամբ ի ի վիճակ ամասիոյ և Մարզվանու: Եւ ի վերայ նոյն վիճակին՝ ընկերակցութեամբ Մատթէոս վարդապետին Կեսարիայու, ի Սիմէօն Հայրապետէ ձեռնադրին եպիսկոպոսք անցնիւրոց վիճակաց: Եւ երկոտասան ամ կառավարեալ հովուէ բարեպէս զվիճակն Ամասիոյ:

Իսկ ի փոփոխիլ Պատրիարդոյն Համատանցի Յովհաննէսի և ի վերադառնալ կրկին Զաքարիայ Կաղզըվանցւոյ ի Պատրիարգութիւն իւր ի Պօլիս, Համատանցին խնդրէ զվիճակ Ամասիոյ, ուր ոչ գոն մենիթոսեան Լատինացեալք, ընդ որս յարուցեալ էր խռովութիւն մեծ ի Պօլիս, յայտ վիճակ անդորրութեամբ անցուցանելոյ վասն զկեանս: Այսպիսի դիպուածովք վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսն արձակի ի վիճակէն և Համատանցին տիրէ նոյն վիճակին:

Գալն Չէրքէղեան Սերաստացի Յօհաննէս Արքեպիսկոպոսին ի Կիւմիւժիսանայ եւ առակերտիլն իմ նմա:

Ի 1780 թուականին նշանակեալ Յօհաննէս Արքեպիսկոպոսն դայ ի Կիւմիւշիսանայ և զկնի երկուց ամաց ըստ յառաջ գրեցելոյս միջնորդ արկանելով իմ, աշակերտիմ նորին Սուրբ Հայրութեան անարժան որդէգրութեամբ ի տասն և ի չորս ամեայ կենաց իմոց 1782 ամի Տեառն, զկնի չորից ամաց ձեռնադրեալ զմեզ անդ սարկաւադ և յեօթներորդ ամի Առաջնորդութեան գէպ եղեալ գնացաք ի միասին ի Պօլիս ի 1788 թուականին Տեառն, սիրով ընկալեալ եղև ի Զաքարիայ պատրիարգէ և յարգամեծաբ Ամիրայից Առաքի ի Որթագիւղն Պօլսոյ քարոզչական պաշտօնիւ մնալ յարգանօք (թէև Առաջագէմ աշակերտք Զաքարիայ պատրիարգի գծամէէին առ այն թերևս յետ վախճանի պատրիարգին, Ամիրայք զԱս կացուցեն Պատրիարդ):

Անդ ի յՕրթագիւղ տասն և ութն Մանկունք Ամիրայից և այլոց յանձնեցան նուաստութեան իմոյ, ըստ կարեաց ընթերցումն ուսուցանել նոցա, յընթացս ինն ամաց:

Նախաժամօրութիւն Դանիէլ Արքեպիսկոպոսի եւ Ներսէս վարդապետի:

Յաւուրսն յայնոսիկ Զմիւռնայի առաջնորդ եւ նուիրակ Դանիէլ Արքեպիսկոպոսն Աշտարակեցի Ներսէս վարդապետ Արեղայիւ իւրով եկին ի Պօլիս ի 1798 թուին ընկեցեալ ի վիճակէ, խարդախութեամբ Աշակերտացն Զաքարիայ պատրիարքի եւ ի տեղի Նորին առաքեցաւ Կեսարացի Մարտիրոս Արքեպիսկոպոսն, որ Ազգականն էր Պօլսոյ վէճիլ Պետրոս Արքեպիսկոպոսին, ընդ Դանիէլ արքեպիսկոպոսին եղբայրական սէր կալաւ Հոգևոր Հայրն իմ, եւ ընդ Ներսէս վարդապետի նուաստութիւն իմ: Զորոց զկնի ունին լինել բանք մեր:

Վախճան Համատանցւոյն եւ գնալն մեր Անդ:

Հորովումն անուոյ կենաց Համատանցի Յօհաննէս Արքեպիսկոպոսին ի Մարավան հասեալ: Թէև երկրացիք ունելով առ ինքեանս զձեռնասունս Համատանցւոյն զնփրեմ եւ զԳէորդ վարդապետսն, բայց պատրիարքն եւ Ամիրայք զառաջին զպսակաւոր զՀայր Մեր զՅօհաննէս Արքեպիսկոպոսն ըստ կանոնական զօրութեանց տնօրինեալ առաքեցին վերստին Առաջնորդութեամբ յօրինաւոր վիճակ իւր Յամասիայ:

Ժամանեալ մեր անդ, ոչ յետ քաղում աւուրց՝ յաւուր տօնի Սրբոյն Յակոբայ Մծրնոյ Հայրապետի ի մէջ Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյն Ամասիոյ ի ներկայութեան Բարսեղ Արքեպիսկոպոս Նուիրակի Սուրբ Էջմիածնի եւ խարտավիրակութեամբ Նորին փոքրաւոր Հռէթէոս վարդապետի ձեռնադրեաց Հոգևոր Հայրն իմ զնուաստութիւն իմ Արեղայ եւ փոխարկեալ զՍտեփաննոս անուոնն իմ, վերակոչեաց Մանուէլ, ըստ կանուխ խնդրանաց ժամանակին երևելի քաղում բարեպաշտութեամբ հռչակեալ եւ տասն վարժարանաց եւ հիւանդանոցից ի Պօլիս շինող Շնորհ Մկրտիչ Ամիրայի, յանուանակցութիւն Որդւոյ իւրոյ Մանուէլի ի 1796 ամի Տեառն եւ ի Հայոց ՌՄԽԵ: Ապա ի Մարգուան քաղաքի, իսկ խարտավիրակութեամբ Բարսեղ Արքեպիսկոպոսի՝ շնորհեալ ինձ ի մէջ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ զվարդապետական գաւազան, որ չեմ տակաւին զդպրութեան աւարտեալ զպաշտօն:

Այս ամենայն ցարդ վերոյգրեցելովք անձնական դիպուածովք իմովք, բացածանուցան եւ ծանուցանին, թէ ըստ կարեաց ընթերցման դաստիարակութիւն իմ եւ զպաշտօն մինչ քսան եւ ութ ամեայ հասակիս, եւ ցարդ զորս ունիմ, են մի միայն ի Նորին Սրբազնութենէ Սերաստացի Զէրբէզեան Յօհաննէս Արքեպիսկո-

պոսին Ամառիոյ և Մարգուանայ տքնութեամբ և անդուլ աշխատանօք դասատութեամբն պարգևեալ ինձ ի վերին ներդործութենէն և Նորին Սրբազնութեան յետ լրացուցանելոյ դեռանդագին տենչանս հոգւոյն, ձեռնադրելով զանարժանութիւն իմ, հետևի վերակոչողին իւր նախասահմանութեան ի նոյն թիւ դեկտ. 12 ի յԱմասիայ քաղաքի, և կայ Շիրիմ նորին յարեմտեան դրան Սափայիտ Սուրբ Աստուածածնի, որ զկնի նորոգութեան նոյն եկեղեցւոյ մնայ և սուրբ դամբարանն այն ի մէջ տաճարին և է ուխտատեղի ծանօթ բարեպաշտից:

Այլ թէ զինչ ինչ չարիք շարունակեցան ի վերայ արժանաւոր զանձին իմոյ զան մասնաւորապէս յետ զյետէ ի յայտ սոյն գրականութեամբ, որք մնան անմահք, և կարեն լինիլ խրատք իմոյս նմանեաց:

Զկնի քաղման սորա, եւ իմ ի Կոստանդնուպօլիս գնալոյս:

Մինչև ցայս վայր էին իմ ըստ խարշիկ աշխարհի երջանկապէս կենցաղավարիլն, յետ այսորիկ ալին զալին կուտակեալ ձախողակ դիպուածովք տարուրերն զնաւակ ողորմելի կենաց իմոց: Քանզի յետ բարձման պարծանաց գլխոյ իմոյ բարեխնամ Հոգևոր ծնօղիս, երկրորդի աւուր հանգիսաւոր թաղմանն, եկին հասին Ատենադպիր Նախ պատաւորին, և պահակք չավուշ և հասասք քաղաքապետ Հասան պէկին, կնքեալ զարկեղ և զպահանոց տօլապսն, տարեալ և զիս եղին ի բանտ առանց ինչ հարցաքննութեանց՝ ցերեք օր: Ապա միջնորդութեամբ մերազն պատուելեաց՝ հանեալ զմեզ յատեան դատաւորի և պէկին, որոց կամք էր անուլ յինէն զինչս Տեառն իմոյ, եւ բանք իմ եղեն առ նոսա, արդամենայն ինչ հանգուցելոյն կան ընդ ձեռամբ և կնքովք ձերովք, եւ զայս և եթ գիտեմ զօրութեամբ առ մեզ եղեալ Հրովարտակաց՝ թէ այն կայք պատկանին Պատրիարքին Պօլսոյ, եթէ յարդութեան ձերում պատկանելիք գիտէք, կարէք և առանց ինձ հարցանելոյ տիրել, ոչ գիտեմ վասն ոյր բանտարկեալ կամ ես:

Մերազնեայք մասնաւոր տուգանօք առեալ զմեզ անտի, բարձին և զկնիքսն, ժողովեալ իմ զամենայն յերկրորդի ամի ձեռնադրութեանս, գնացի ի Պօլիս առ Զաքարիայ Պատրիարզն, խնամօք ընկալայ ի նմանէ առանց պահանջելոյ յիշեալ ընչից, և դասեցայ ընդ ձեռնասունս նորա ի հիացումն բաղմաց, զի պատրիարզն Զաքարիայ մինչև ցայնժամ ոչ էր իւր ցուցեալ զայլ եպիսկոպոսի կամ վարդապետի զսպասաւորսն ինքեան:

Յաւուրսն յայնոսիկ և նախայիշեալ Դանիէլ արքեպիսկոպոսն

ընդ Աշտարակեցի Ներսէս վարդապետին, որ հրաժարմամբ ի Զմիւռնիայէ, նուիրակութեամբ գնացեալ ի Ռուսմէլի, և սնտի վերադարձեալ ի Պօլիս, և ընդ տարաբաղդութեան իմոյ վախճան հասեալ և Պատրիարքին Զաքարիայ, յետ բազում տարաձայնութեան ի ձեռնասուռնից իւրոց, համակմամբ Աղղին ընտրեցաւ Դանիէլ արքեպիսկոպոսն Պատրիարք Պօլսոյ, զորմէ լինեն այժմ մեր քանք և պատմութիւնք, ուստի աղբերանան և տարաբաղդութիւնք մեր:

Ի պատրիարգութեան Դանիէլ Արքեպիսկոպոսի:

Ի Տէրունեան Թուականի 1799 և ի 12 մարտի ի պատրիարգութեան ընտրեալ Դանիէլ Արքեպիսկոպոսին՝ յԱրքունական դրանէ զստփորականն զգենու գիւղայ կամ զղաֆթան, բայց ի ներքս ի պատրիարգարանին լինելով ձեռնասուռնք Զաքարիայ Պատրիարքի Յօհաննէս և Պետրոս եպիսկոպոսք, Կարապետ և Աստուածատուր վարդապետք, Մեսրոպ և Սահակ սարկաւազունք և խոհարարք նոցին, որ ընդդէմ ակնկալութեանց այս նշանակեալ Հոգևորականացս էր ընտրութիւն նորապսակ Պատրիարքին, յայտէ ըստ գրեցելոյն լինել տնակից թշնամոյն, է պատու անխոհականութեան:

Եւ նորապսակ Պատրիարքն՝ բաց ի Աշտարակեցի Ներսէս վարդապետէ զայլ որ ոչ ունելով առ ինքն անձնական հաւատարիմ, և նա ունէր գնալ յԱթոռն ԼՂՃիւածին, տալ զնուիրակութենէ հաշիւն Ռուսմէլոյն ի տեղի Դանիէլ Պատրիարքի:

Ըստ կանխագրութեանս աստ նախածանօթ լինելով մեր ընդ նոսա հարկեցին մեզ ֆաւ ի տեղի Ներսէս վարդապետին անձնական գործակատար ի պատրիարգարանի, նաև յանձնեցաւ մեզ բոլոր ի պատրիարգութենէ Զաքարիայի ժողովեալ ողջունագրութիւնք, խնդիրք, հրամանք, պայմանագիրք, և հրովարտակք, քանի արկեղքք խառն և անկարգապէս լցեալք, ընթեռնուլ, որոշել, և զհարկաւորսն ըստ կանոնի պահպանել:

Հետաքննութիւնք այսպիսի գործոց և աշալուրջ պահպանութիւնք ել և մտից Պատրիարգարանին և Պատրիարքին, զվաղեմի խնամակալ եպիսկոպոս և վարդապետսն Զաքարիայ պատրիարքի, փոխարկեցին առ մեզ ատեցօղս, և թշնամիս Ռերթէ զկնի վէքիլ Պետրոս արքեպիսկոպոսի որ ի Նարեկայ վանուց միարան պուշ և իբր գաշացու Կարապետ վարդապետ մի կացուցաւ վէքիլ, որ զսաղմոսն անգիր գիտէր, թէ լինէր երիտասարդ գուցէ և զկառավարութիւն վեքիլարանին ուսանէր, վասն որոյ և զսորա պաշտօն ըստ մեծի մասին ծանրաբեռնեալ էր առ իս:

Ընդ տուրան ընդ այնոսիկ ել ընդ յառաջ և այլ ևս Մեծա-

զոյն զլսողմանց անըմբերելի առարկայ, ոչ միայն ինձ, որ ի սպասարութեան էաք պաշտօն, այլ և ողջոյն Մերազնէից Հոգևորականացն ատեմ, և Մարմնաւորականաց և ևս ձանձրութիւնք իշխանութեանց և տէրութեանց:

Վախճան Ղուկաս կաթողիկոսի և բնօրոքիւն փոխանորդի:

Զսկիզբն, զՄէջ և զվախճան Ղուկաս Հայրապետի և յաջորդացն միայն զառաջին հատորն ի շափ մատենի միոյ և Ապա զկշիռ գրութեանց անուանեալն զորս արարեալ իմ, բանասէրք յայնցանէ ունին քաղեալ զհարկաւորսն իւրեանց. Աստ միայն զանբազդ տաժանմանց մեր են բանք:

Ի 1799 և ի դեկտ. 27 վախճանելով Ղուկաս կաթողիկոսին, Միաբանութիւն էջմիածնի թէև ընտրեալ էին զՍոյն Դանիէլ Պատրիարքն ի կաթողիկոսութիւն, բայց նշանակեալք և զայլս, զԵփրեմ և զՅովսէփ Արքեպիսկոպոսն, զՄահաարադրութիւնսն Դաւիթ եպիսկոպոսի յանձնեալ՝ առաքեն ի Պօլիս, ուր Դաւիթ և Դալուստ եպիսկոպոսք յինքեանս շորկելոյ յուսով զկաթողիկոսանն զայն պատիւ ընդարձակէր տարածայնութիւն ի մէջ Ազգին:

Պատրիարքն Դանիէլ՝ զայլ ոք առնեոն ոչ ունելով պատրաստ դործունեայ հաւատարիմ առ իշխան Ամիրայսն Բանատարս առաքել, զնոյն վտանգարեր պաշտօն ևս մեզ հրամայեալ, որով անդադար, բացի ցերեկեայս ի պանդոկս և ի շուկայս առ երեկիսն Ազգին երթեկեկելոյս, ի գիշերայն ևս թամհարօք և լապտերօք զնսեաք և զայտք:

Յայտ է խոհական ընթերթանաց, որ այսուհա, Ազգային պատահմանց՝ բազմոստեան լինին ձայնք և կամեցողութիւնք, ոմանց զայս, և այլոց զայն յառաջ ածել կամելով, յորոց, այսինքն իշխանաց՝ թէ երկուքն լինէին ի մի կողմն, իցէ և երեքն յայլ միտս ունէին զինքեանս:

Արդ թէ որքան անկարեւորութիւնք կան ի մէջ սոյնանման պաշտօնատարութեանց, Սուրբ Աւետարանաւն է ուսանել ըստ երկուց տէրանց ծառայողաց:

Գալուս Մօրն իմոյ ի Պօլիս:

Աստ ըստ կանխագրութեանս ի 1787 թուականէ բաժանելոյս յողորմելի այրի այլ և անդաւակ Պէկղատ Մօրէ իմմէ յընթացս տասն երեք ամաց և անակնկալութեանց միւսանգամ յերկիր ծննդեան զնալոյս ի կենդանութենէ ծնողիս, հրամանաւ Դանիէլ

Պատրիարքի առեալ դայր հաւատարիմ զի բերցէ զՄայրն իմ ի Պօլիս:

Անբաղդ այրի պառաւն պատահի ևս դառն անբաղդութեան, զի մտանելն նորա ի Պօլիս ի 1800 ամի Տեառն և յ7-ն ապրիլի, թէև աւետարէրք գային առիս, բայց նշանակեալ զբաղմունք Պատրիարքարանին ոչ ներէր ինձ գնալ տեսանել և զկարօտ նորին լցուցմամբ զօրհնութիւն մայրութեան ստանալ: Յանձն առնեմ բարեկամի իմոյ Մէստճի Գէորգին՝ տանիլ ի տուն իւր յՕրթագիւղն Պօլսոյ և հազիւ յետ տասն աւուր գալստեան նորա, ի 17 յապրիլի գնալ կարենոր եղև ինձ ի միում աւուր տեսութիւն առնուլ: Եւ ըստ կատարեալ անբաղդութեան նորին և իմ ի նոյն թիւ 13 մայիսի գնացաք ի Պօհնայատայ ընդ Դանիէլ Պատրիարգին, այս եղև մահարեւր վիշտ ողորմելի ծնօղին իմոյ:

Գնալն Դանիէլ Պատրիարգին ի Պօհնայատայ:

Էջմիածնի միաբանից խարդախ գրութիւնք, Յովսէփ և Յօհաննէս Արքեպիսկոպոսաց փառամուրութիւնք, Դաւիթ և Դաւուստ եպիսկոպոսաց խոռվայուղութիւնք, Ամիրայից ի մէջ երկուց ճանապարհաց շուարիլն և Թամարով դեսպանի օժանդակութիւն վասն Արղութեան Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի ընդդէմ յիրաւացի պատճառաց, ըստ պատահման Սրբազան Առաքելոյն Պօղոսի, ի Տենեզոս կղզին Էսկի Ստամպուլ կոչեցեալ Պօհայ աղայն աքսորեցուցին զԴանիէլ Պատրիարգն:

Քանզի ըստ արդար իրաւանց, թէ ոչ յաջողէր նմա կաթողիկոսութիւն, պարտէր մնալ ի Պատրիարգութեան, սակայն վերոյգրեալ հոգմունք ալէկոծութեանց՝ արկին գնա ի մէջ յերկուց աթոռոցն ի գետին ըստ բանի Թամարով դեսպանին Ռուսաց:

Զխոռվարկու Դաւուստ նուիրակն ի Իլիմիայ կղզին, և զԴաւիթ Մահլերարերն յետս յէջմիածին առաքմամբ, զՅօհաննէս եպիսկոպոս զաշակերտ Զաքարիայի կացուցին Պատրիարգ Պօլսոյ:

Եւ մինչ որոշեցաւ Դանիէլ Սրբազանին գնալ յիշեալ կղզին Տենեզոս, ոչ ոք էր ընդ նմա ի միաբանիցն Էջմիածնի՝ բացի Պաղղասար սարկաւազէ միոջէ, վասն որոյ թողեալ իմ զամենայն Հայրենի վարդապետական հազուադիւտ սուրբ Մատեանսն և զկայս ի ձեռնադրող Արքեպիսկոպոս Յօհաննէսէ, ինձ մնացեալսն, և զՄայրն իմ, յօտար ձեռս, գնացաք տարադիր ընդ Սրբազնութեան Դանիէլ Պատրիարգին շարունակ հինգ ամիս կալով անդ ի մէջ այլակրօնից:

Վերադառնալի մեր յախորանաց:

Հոգունկութեամբ Ամիրայիցն Պօլսոյ՝ թէպէտ արձակումն եղև Սրբազանին ի հոկտեմբեր 1, ելանել ի կղզոյն Տենեզոսի և ազատ կամօք գնալ ի Պանտրմայ, բայց ի նաւելն մեր ընդ թրակիաւ կամ եղև Սրբազանին գնալ ի Հոնդեստոն, այն է թէքիր տաղը. յերկրադութիւն վերնագիր բեւոյն Քրիստոսի, որ կոչի սուրբ Թագաւոր, և յետ կատարման ուխտին, մինչ անցանէաք ընդ մէջ Հելեսպոնտոսի և Պրոպոնդոսի ի ծովն Մաամառա, յարեաւ Եւլակիկոն ուռուցիկ հողմն ծովուց, անյոյս արարեալ զմեզ ի կենաց, դարձուցեալ զղեակ նաւուն փոխանակ Պանտրմայի, մաղապուր հասար ի Հէրէկ, ուր կացեալք յերեք օր սակս փոթորկաց և ձիւնախառն անձրեաց: Ապա ոմանք երիվարօք և այլք հեռակա (զի յարձակման աւուրսն մեր, խորովածաղող միարանք ոմանք, եկեալ յարեալ էին առ մեզ). ի 15 հոկտ. ժամանեցաք ի նպատակն մեր ի Պանտրմայ:

Ճանապարհորդութիւն Դանիէլ Սրբազանին ի Պայագիս:

Ի Չորրորդ աւուր նոյեմբերի Պաղդասար սարկաւազն օտաքեցաւ ի Պօլիս, ի Յօհաննէս Պատրիարդէ զաւելացեալ ինչոն Դանիէլ Սրբազանին բերել և ի վերադառնալ նորին, զէպ ուղիղ զնացաք Յեւդոկիայ՝ այն է Թօխաթ, զկայ առեալ անդ երեք ամիս, ուրանօր եհաս համբաւ զճանապարհայն ի Տփլիս վախճան Արդութեանց Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի:

Եւ հետեւեալ ամի ի 1801 յունվարի 22 Աշտարակեցի ներսէս վարդապետն, որ էր յէջմիածին, ընդ պառաւի տղայ Յօհաննէս վարդապետի եկին Մահդէրազրութեամբ միարանից, երկրաւորաց, և յատուկ գրով Դաւիթ եպիսկոպոսի յորում ասէ Դաւիթն, Առտուած է, որ կոչէ զքեզ, և թվ է որ կամաց նորա կացցէ հաւառակ, անդ ի Թօխաթ էր և Խամսեցի Գրիգոր Արքեպիսկոպոս նուիրակն էջմիածնի: Այս հրաւիրակաց և յորդորանօք Թօխաթցւոց ճանապարհորդեալ Սրբազան Դանիէլ գնալ խորովն զճանապարհաւ Մաակնու և Մուշու նուաստութիւն իմ յառաջարկեալ յայնժամ զնալ ինքեանց կարևոր ընթացիւք, ըստ որում վեհանձինք ծանրագնաց լինին, և կարծիք կայր ի խարդախութենէ միարանից, և իսկ ի նոյն Դաւթէ. զներսէս վարդապետն սուրհանդակաւ առաքեալ յԱթոն ծանուցանել զգնալ Վեհին, և զիս ի Պօլիս, առ ի հոգալ և առնուլ զհրովարտակ Տէրութեան, առ այս խորհուրդ՝ արդել եղև խամսեցի Գրիգոր եպիսկոպոսն:

Անմիաբան խորհրդով և ընթացիւք, երբ հասաք ի Բաղրևան

դաւառ վեց ժամաւ բացեալ յիւշքիլիսէյէ, ի Շօրվէրէն դիւզ, լսելի եղև թէ յապրիլի 28 Դաւիթ եպիսկոպոսն շնորհիւ Մէհմէտ խանին Երևանու, բռնակալեալ զԱթոսն օծեցեալ է կաթողիկոս, յորմէ և ինձ յառաջ եկին անդադար տառապանօք վշտակրութիւնք:

Գնալն իմ ի Պօլիս, եւ գալ Ներսէս վարդապետիմ
անդ եւ դարձուածի:

Գնացեալ Դանիէլ Սրբազանն ի Պայազիթ, խորհրդով տեղւոյն Բղեշխի, հարկ եղև զմինն ի մէնջ առաքել ի Կոստանդնուպօլիս: Որք ոչ կամէին ի Թօխաթու առաքել՝ արդիս անօգտակար ժամանակաւ, և հեռաւօր ճանապարհաւ ինքեանք հարկադրեն մեզ գնալ, որք ետուն Բղեշխի սուրհանդակ թաթարին չորս հարիւր խոուշ ճանապարհի ծախս և միայն յիսուն խոուշ ինձ ձեռաց խարճի, և իմ թողեալ զամենայն զգնելիս և առձեռն եղեալ Մատեանան, երկու պատմութեանաւ վաթսուն օրեալ ճանապարհն, ընդ սուրհանդակին գնացաք յերկոտասան օրն և յունիսի 2 ժամանեցաք ի Պօլիս: Որ Դաւիթ բռնակալն ամօրեալ ժամանակաւ յառաջ զպայադիտեցի Կարապետ եպիսկոպոսն ի կողմանէ իւր առաքեալ էր, բայց Կարապետն յուսալի լինելով Յօհաննէս Պատրիարքէ Պօլսոյ հանդարտաքայլ ընթացիւք 15 օր զկնի քան զմեզ եմուտ ի Պօլիս: Սակայն Պատրիարքն Յօհաննէս նախահոգացութեամբ յԱրքունի դրանէն հանեալ և պատրաստեալ էր զՊէրաթ Թէրմանն յանուն Դաւթի, որ ի գալ Կարապետ եպիսկոպոսին յանձնեաց նմա և նա յետ քանի աւուրց անաշխատ առեալ զբաղձալի հրամանագիրսն, առաքեաց սուրհանդակաւ առ Դաւիթն յէջմիածին, ինքն ըստ յառաջնոյն դիմեաց գնալ զկնի, որոյ չև էր հասեալ ի Կարին, թէ որպէս դարձուածք եղեն ի Պօլիս:

Իսկ մեր թէն առ օրին ներկայացաք նոյն պատրիարքին, տալով նմա զնամակ Դանիէլ Սրբազանին և պատմեալ զդարանակալ բռնութենէ Դաւթին, սակայն նորա ի չքմեղս եղեալ այլ և այլս պատասխանեաց մեզ, զգացեալ մեր զկիրս հոգւոյ նորին, ծանուցաք աղգային Ամիրայից և զրեցաք ի Սանկդ Պետերբուրգ առ վիճակաւոր Եփրեմ Արքեպիսկոպոսն, և առ վեհադն Լազրեան Աղայ Յօհաննէս, Աղայ Մինաս, և Աղայ Յովակիմ երեք եղբայրսն մերազնեայս:

Մինչ նուաստութիւն մեր խելամտութեամբ շարժեալ էաք զխոհականսն Աղգի մերոյ արդարութեան լինել քննիչ և դատախազ: Ընկերակիցն իմ Ներսէս վարդապետ ընդ միաբանից իւրեանց, և զիս խարդախ ի բանս խոկալով՝ եկն հհաս ի Պօլիս յունիսի 19 և ետես զամենայն ինչ պատրաստեալ ի հաճոյս իւրեանց:

Ներգործութիւնք ի Ռուսաստանու:

Փոխանակ քանից, ևս հաւատարիմ առնէ գործն, քանզի ի գրութեանց իմոց խելամուտ եղեալք Եփրեմ Արքեպիսկոպոսն և Վեհապն Լազրեանք, աղերսական գրով հասուցանեն զքանն ի սուրբ լսելս նորապսակ Աղէքսանդր Պապլովիչ Կայսերն և մեզ գրեն սրտապնդութեան միամտութիւն, այս գիր՝ յուլիսի 17, յառաջ քան զգալ Ներսէս վարդապետին ի Պօլիս, ժամանէ առիս. և իմ ծանուցմամբ Ամիրայից. առաւել զուէնդեալք, յանկարեւորաց՝ զկարեւորն ներգործեցին: Զի զՅօհաննէսն հանկալ ի Պատրիարքութենէ հօկոս. 19 աքսորեցին ի Թօխաթ և զտեղւոյն նուիրակ խամսեցի Գրիգոր Արքեպիսկոպոսն բերեալ ի Պօլիս Պատրիարք դեկտ. 19: Այլ և փոխարկեալ զՊէրաթ Ֆէրմանն Դաւթի, յառաջ քան զգալ նոր պատրիարգին Գրիգորի, առին յանուն Սրբազանին Դանիէլի նոր Պէրաթ Ֆէրմանու Զորս՝ յիշեալ ընկերակիցն իմ Ներսէս վարդապետն միամտեալ ի հաւատարմութենէ իմմէ, թողեալ զմեզ առ Գրիգոր Պատրիարգն, առեալ գնաց ի Պօլսոյ ի 1802 յունվ. 16, որ փոխանակ անգործութեանց, ևս քան զևս յաւելան անձկութիւնք և տառապանք իմ:

Կառավարութիւնք Քրիզոս Պատրիարգին

Ըստ սովորական կրթութեանց Էջմիածնի Միաբանիցն, խամսեցի Գրիգոր Արքեպիսկոպոսս այս՝ էր ընտրելագոյնն ի նոցանէ և սրբաանունդ ճգնակիր, աղօթասէր, սաղմոսասաց: Բայց ըստ քաղաքական կառավարութեան անողորբի ընդոստ բնութեամբ զարգացեալ, ոչ զաջ նկատէր և ոչ զահեակ, մանաւանդ ի Եփրեմ Արքեպիսկոպոսէ խրոխամիտ գրութիւնս ստանալով, կարծէր զինքն Կայսր Ռուսաց, անվանելի յումեքէ:

Վասն որոյ զկուսակից հոգևորական և զաշխարհականն Դաւթի յետին անարգ անպատուութեամբ ունէր, և յատենի քարոզութեան Թաւիթ կոչէր՝ զբռնակալողն: Այլ և զարքունական Սէհէթճի պաշր Բարթուղիմէոսն, Դաւթեան և Յօհաննիսեան աւուամբ՝ յատենի սուրբ Աստուածածնի Պատրիարգական յեկեղեցւոյ ըստ անսպայ սովորութեան իւրեանց, բանադրանօք կապեաց, ոչ ոք խօսիլ ընդ նմա և ոչ առևտուրս առնել:

Անլսող գոլով ըստ ամենայնի բարեկամաց, մինչ զի վէպրի սառաֆ Փիլիպպոս Ամիրայն Ալփիարեան, ընդ իւր առեալ զյիշեալ Սէհէթճի Բարդուղիմէոսն, և գնացեալ առ Պատրիարգն զի հաշտեցուսցէ ընդ նմա, բանախօս եղեալ ընդ պատրիարգին ժամ

մի և ոչ կարաց զիջուցանել զեսութիւն նորին, ամօթապարտ դարձան յետս: Եւ յետ ինն աւուր զանպարտելի Գրիգոր պատ-
րիարզն իջուցեալ յեսական Աթոռոյն, առաքեցին էջմիածին առ
Դաւիթն և ի պատճառս նորին, փոխեցին ևս զՊէրաթ Ֆէրմանն
Դանիէլ Սրբազանին, յանուն Դաւթի և զՅօհաննէսն ևս բերին
ի Թօխաթու ի պատրիարգութիւն Պօլսոյ:

Ի պատճառս Գրիգոր Պատրիարգի, կամէին և զնուաստու-
թիւն իմ ընդ նմա արսորել: Եթէ գտանէին առ օրին, բայց մեք
անձնապահ եղաք յայնժամ. խոհականք բարեպէս կարեն կշռել
զայս ամենայն, և մանաւանդ որք ընթեռնուն զլիակատար պատ-
մութիւն զարարելոցն մեր ի վախճանէ Ղուկաս կաթուղիկոսին,
և զայլ կշիռ գրութեանց կոչեցեալն, մեք զանձնական դիպուածսն
մեր ճառեմք աստանօր:

Բանք Սէնէթի Բարդուղիմէոսիւ առ իս:

Ըստ կանխագրութեանս աստ, ի 1787 ամի Տեառն, երբ ընդ
հանդուցեալ իմ Հոգևոր ծնողիս էաք ի Պօլիս և յՕրթագիւղն,
Ամառանոց տուն այս Սէնէթի Բարթուղիմէոսիս էր ի նոյն Օր-
թագիւղն: Անձնադիր բարեկամ էր սա Հոգևոր ծնողիս, և գլխովին
խնամածու ինձ:

Ի ծագիլ դարձուածոց Դաւթեանց և Դանիէլեանց, սա եղև
ի կողմն Յօհաննէս պատրիարգի, վասն որոյ մեք խորշէաք ի
ամանէ: Յաւուր միում պատահեալ սորա մեզ առ ճանապարհայն,
համեստ մեղադրանօք առաջարկեալ ինձ գնալ միանգամ ի տուն
իւր, պարտաւորեալ ի բարեկամական խնամոցն, գնացեալ առ նա
և յերեկօթս արարեալ, յետ յիրաւացի ըստգտանաց, որ իմ թո-
ղեալ է զՀայրենի բարեկամսն, հարցական եղանակաւ ասաց,
զի՞նչ բարելաւութիւնս ունիս ստացեալ ի Դանիէլ պատրիարգէ,
կամ զինչ կարէ բարեբարել, որ մեք դիւրաւ ոչ կարեմք ընձեռել
քեզ: Եկ ընդիս վաղիւն երթիցուք առ Յօհաննէս պատրիարզն,
միայն զաջն համբուրեալ ասա, որդի քո եմ ևս:

Զոր ինչ վիճակ կամիս, և կամ զՀայրենին քո զՅամասիա
և զՄարդուտն թէմօքն, իսկ և իսկ դարձուցանեմք առ քեզ առանց
ծախուց: Եւ եպիսկոպոսութիւն հետևորդ է վիճակին, ով և իցէ
կաթուղիկոս, հարկադրի ձեռնադրել զքեզ: Ուրեմն աւելորդ է ժա-
մովաճառ կենամաշութիւն քո վասն աթոռայնոց, յորոց ոչ ոք
օտար աշխարհիկք շահեցեալ են ցարդ բացի յերկրացւոց և ի մեր-
ճաւորաց իւրեանց:

Առ որ պատասխանեալ իմ, գիտեմ հաւատարմաւ, որ վասն
վաղեմի սիրոյդ առ Հայրն իմ, և խնամոցդ առ իս, բարեհաճիս,

կամիս և կարես զխոստացեալսդ ատենել ինձ զբարիս: Բայց բնաւորեալ ինձ, որոց ուխտեմ ծառայել, կամ նա պարտ է մեռանիլ, յորմէ ազատ լիցի կեանքըն իմ, կամ ես, զի մի խարդախ գտանիցիմ խոստման իմոյ: Տասն և չորս ամ ծառայեցի Հոգևոր ծնողի իմոյ Յօհաննու, նա Աստուածահրաւէր կոչմամբն պարտագեծ կացոյց զիս: Այժմ ուխտեալ եմ ծառայել Դանիէլ Արքազանին, տակաւին երկօքեանքս ևս կամք կենդանի, զխարդ ի բանս իմ խարդախ գտայց յաշխարհի:

Յորմէ ընկալայ հակիրճ լուծումն վախճանական խոհականութեան, ըստ հաւատարմութեան կանոնի մարդավայել են բանքքո, եթէ յապագայն ոչ ստրջացեալ յուսահատեսցիս: Արդարեւ ըստ արտաքնոցն առածի, զոր ինչ կորոյս ոք ի վայրկեան ժամանակաւ ի համայն կեանս իւր ոչ կարէ ունիլ զնա վերստին, զի կարի անագան են վաղուեան կեանք:

Զիատդ առաւելցայ ի Պետրբուրգ:

Զկնի աքսորանաց Գրիգոր պատրիարգի և փոխարկութեան Պէրաթ Ֆէրմանից մերային Ամիրայք ի Հոկտեմբեր 14 զստորագրեալ Ազգային Մահադէր և զայլ հարկաւոր գրեանսն, հանդերձ ճանապարհի ծախիւք, ընդ որում ուսեան զեսպան Թամարոֆը ի կողմն Յօհաննիսեանց և Դաւթեանցն էր, Անգլիացւոց Դեսպանէն պաշտօրդ, և յանձնարարութեան գիր ի վերայ գօնսօլին Բուզրեշու առեալ ի նոյեմբերի 2 առաքեցին զիս: Եւ Բուզրեշի գօնսօլն առաքեաց ի Եաշ առ գօնսօլն Ռուսաց, որոյ բաշտօրթոֆը մտի ի սահման Տէրութեան Ռուսաց, մերձ տուպասատու և Գրիգորիօպօլու Գրիւլիւեան տացեալ քառանդինն. յետ լրութեան քառանթինին եկաք ի Գրիգորիպօլ հայոց քաղաք: Եւ անդ պատահեալ Պավէլ Պետրովիչ Թումանովը կուսակից Գրիգոր եպիսկոպոսին Յովսէփեան և նովաւ Դաւթեան, որ կամէր խափան լինել ճանապարհին իմոյ, որովհետեւ ոչ զճանապարհսն գիտէի և ոչ զլեզու Ռուսաց, ընկերակից առի ընդիս զՄատթէոս Տէր Յօհաննէսեան ի Գրիգորիօպօլու, զիշերայն գնացեալ անտի, հասեալ ի Եալթայ տացեալ տեղին, առաք անտի գիր ճանապարհի, որ կոչի պաղօրժնս: Ապա սլացեալ սուրհանդակաւ կամ փոշտիւ հասաք ի Մօսկով և անտի ի Պետրբուրգ ողջունեալ զկայսերանիստ քաղաքն, համբուրեալ զԱջ Եփրեմ Արքեպիսկոպոսին և պատահեալ տեսութեանց Վեհազն իշխան Ազայ Մինաս և Ազայ Յովակիմ Լազրեանց ի 1802 և ի 23 դեկտեմբերի, յաւուր տօնի Դաւթայ մարգարէին, բայց Աւագ եղբայր Վեհազնեաց՝ Ազայ Յօհաննէսն, վախճանեալ էր յայնժամ: Կայր Տիկնանց Տիկին Կատարինէ Իւ,

վանութեան, որք մերընդովք իւրեանց սիրով ընկալան զնուաւ-
տութիւն իմ:

Արդիւնք գնալոյն իմոյ ի Պետերբուրգ:

Իբրեւ ժամ եղև մեզ մատուցանել զՄահադարադրութիւն և
զաէքունական գրուածան Ամիրայից առ Արքեպիսկոպոսն Եփրեմ,
և առ վեհադնեայ իշխանապետ Աղայ Մինաս և Աղայ Յովակիմ
Լսադրեանսն:

Եւրոբիական քաղաքավարութեամբ զառաջինն՝ վեհադնեայքն
մեզադիր վնիլ ցուցին մերազնէիցն Պօլսոյ իբր անհաստատ
ի բանս, և զիւրափոխս ի գործողութիւնս, որովք ծանրաբեռնին
օր ըստ օրէ դժգոհութիւնք ինքեանց և յաճախին աղգային ամօ-
թանք ի մէջ եւրոբիական լուսաւորեալ Տէրութեանց, Այնու զի
Պօլսեցիք, ասէին յառաջագոյն՝ թէ Թամարով դեսպանն հեռացի
յազգային գործոց մերոց, մեք ամենայն յօժարութեամբ ունիմք
Օսմանեան Տէրութեամբ զԴանիէլ Սրբազան հաստատեալ ի կա-
թօղիկոսութիւն: Մեք, ասեն, փոխանակ միայն զդեսպանն հե-
ռացուցանելոյ, զԿայսերական Ղրամատ, այսինքն Հրովարտակ,
յինքնակալէն յանուն Դանիէլի ընկալաք հրամանագիրս գրեցու-
ցաք առ կուսակալսն առ Շահգասէն, առ Երևանու սարդարն և
առ այլ իւանսն:

Պօլսեցիք փոխանակ եղբայրական շնորհակալութեանց, ան-
հաստատ բարուք օր քան զօր զամօթանս յղացեալ ծնանին մեզ
և ինքեանց:

Առ այս մերձ իրաւանց ըստ գտանաց նոցա, նուաստութիւն
իմ, անցեալ գլխոյ զամարգական ներգործութիւնսն խամսեցի
Դրիգոր Պատրիարքին առաջի արարեալ, անմեղադրելիս ձեռ-
ցուցի զմերազնեայն Պօլսոյ, և զԹամարով դեսպանն յանցաւոր
վնել գործովքն ցուցի նոցա:

Ապա վեհադնեայք խորախոհ եղեալ ևս զոտէսնդեալք, առին
յինէն զպաշտօնիմ իմ, որ էր յԱնգլիացւոց դեսպանէն, և ոչ ի
Ռուսացն, նոյնպէս զմահզէր և զայլ առանձնական գրութիւնս
Ամերիկայիցն, տարեալ մատուցին լիստքանի կալել օտարակա-
նաց դատարանն, ծանուցանելով զպատճառ անուղայ սլաշտօնիմ
իմոյ զվինելն Անգլիացւոց դեսպանէ, որ ոչ էր Մանուէլ անուամբ,
այլ Կարապետ վասն երկիւղի Թամարովին:

Ի Պետրբուրգ էր և մեծ սլաշտալանն Դաւթի, Դրիգոր ևս խս-
կոպոսն՝ հարուստ կայուք, վախճանեալ Յովսէփ կոչմամբ կաթօ-
ղիկոսին, և սպասէր առնուլ ի Պօլսոյ ի Դաւթեանց լուր՝ անկման
խամսեցի Դրիգոր Պատրիարքի, ունելով թղթագրութիւնս ընդ

Թամարով դեսպանին և ի Ղալաթիոյ զէնճերլի խանն եղեալ եաղճի Գէորգին, զի զօրացեալ ինքն Գրիգորն Յովսէփեան, զնիւրեմ Արքեպիսկոպոսն հանեալ տիրեսցէ վիճակի նորա:

Վերադարձեալ Յօհաննէս պատրիարզն իւրայնովք, գիտելով զդնալն մեր ի Պետրբուրգ, ծանօթ և անծանօթ անձանց անուամբ, Սուլթան Պայազիսու սուտ կնքովք, վեց հարիւր կնիքս եղեալ ի վերայ մահաբի միոյ, իրր յանուն միաբանից գրեալք, մատուցանեն յիշեալ դեսպանին, և նա առաքէ առ Կայսրն:

Յորում յետ բազում բանից, գրեն և դաշս առ դեսպանն Թամարով, թերեւ յայտնի եղեալ է գերազանցութեան ձերում, թէ որքան տառապանս կրեաց և կրէ ազգ մեր ի խռովարկութենէ նփրեմ Արքեպիսկոպոսին Հաժտարիանու, մանաւանդ այժմ մինչ յաւելաւ և նամանաւանդ և նորոգ ընկեր խռովութեան, աստի փախուցեալ Մանուէլ վարդապետն: Զայլն ամենայն այս խնդրադրոյ, պատահող բանասէրն ի կշիռ գրութեանցս և ի սոյն համառօտութեան յընթարձակ պատմութենէս կարէ գիտել, զոյգն հաւատչելիս խոհականք կարին ենթադատել՝ թէ որքան զօրեղ ռխերիմ թշնամիք էին ախոյանքն մեր և զոր ինչ անօրինեաց գալստեամբ մերով նախասահմանողն տեսանի արդ:

Առաջարկեցաւ Թամարով դեսպանին Պօլսոյ իւր գործն յանձնել այլում, ինքն զալ ի Պետերբուրգ, որ եկեալ յետ վեց ամսոց, չքմեղս եղեալ առ վեհադնեայս՝ խնդրէր զմիջնորդութիւն նոցա: Գրիգոր եպիսկոպոսն Բարձրագոյն հրամանաւ ի 1803 և ի փետրվարի 12 արտաքսեցաւ ի Կոյսեբանիստ քաղաքաց, գնալ ի Նովորիսիսկ կուպեռնին, և անդ աւալ զազգապահանջ հաշիւն: Եփրեմ Արքեպիսկոպոսն հաստատեալ մեաց յԱռաջնորդութեան իւրում: Հրամայեցաւ Թիւֆիզու կուսակալ Յիցիանովին կարեօր եղանակաւ հետել և նստուցանել զԴանիէլ Սրբազանն յԱթոռ իւր: Մահգէրքն Յօհաննիսեանց յանպիտանս համարեալ ի վերայ օրինակի նորին աշխատասիրեցաք զկշիռ գրութեանցն:

Հաշուապահանցութիւն մեր ի Գրիգոր եպիսկոպոսէ:

Օրէնք հաշուապահանջութեանց դատախազին ներկայ լինել հրամայէ, Գրիգոր վարդապետ կամ եպիսկոպոսն՝ որ արտաքսեցաւ ի Ս. Պ. բուրգու, գնացեալ ի Նովորոսիսկի կուպեռնին ի Գրիգորիպօլ հայոց քաղաք, յորում էր առն իւր, սպասէր հաշուէպահանջին:

Վասն որոյ վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսն և Վեհադնեայ Աղայ Մինասն ետուն մեզ զհետեւեալ փոխանորդութեան գիրն:

«Բարձր Արժանապատիւ Մանուէլ վարդապետ:

«Մեր թէ ի սուրբ Աթոռոյն էջմիածնի, և թէ ի բոլոր Հայոցն Ռուսաստանու ունելով գիտխանորդական հաստատուն օրինաւոր դրութիւնս առ ի պահանջեալ զհաշիւ ի Գրիգոր վարդապետէ, յըսպատարէ—հանգուցեալ Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի Հայոցն ռուսաստանու, որովք խնդրամատոյց լեալ էր մեր նորին Կայսերականի Մեծութեան, և ի նմանէ Ամենողորմածարար հրամայեցաւ յանցեալ թիւ 1802 Հոկտ. 21 նոյնպէս 1803 Փետր. 12 անփոփոխ կատարուին բարձրագոյն հրամանի, գնալ Գրիգոր վարդապետին ի նովորոսիսկու կուպեանայն, և անդ տալ մեզ զԱթոռային և զազգային պահանջելի հաշիւսն»:

Հարկ էր և մեզ գտանիլ անդ, ուր հաստատ բանիւ յայտնել զամենայն պահանջելիսն մեր, բայց մեք տես ի Ս. Պ. և այլ ծանրագոյն գործովք Սրբոյ Աթոռոյն գրադեալ լինելով ի կողմանէ մերմէ այսու կատարեալ փոխանորդական և վէքիլական դրով զձեզ փոխանորդ կացուցեալ, խնդրեմք՝ որ յանձնառութեամբ գնացեալ յիշեալ կուպեանայն, ուր Գրիգոր վարդապետն ունի զընտկութիւն իւր, սոյն մեր գրոյ զօրութեամբն, և բոլոր առ մեզ եկեալ պահանջողութեանց տուժարօք և գրովք, թէ զԱթոռային պատկանելեաց թէ Գրիգրիպօլցւոց և նախիջկանցւոց եկեղեցական անօթոց, և ի հնգու եկեալ ապարանացն, գորս յանձնեցաք ձեզ իրաւամբք տեսցեա զհաշիւսն ընդ Գրիգոր վարդապետի և ժառանգացն հանգուցեալ Յովսէփ Արքեպիսկոպոսին Արղութեանց, որ քեզ հաւատացեալ եմք, և յինչ զատաստանաւն առ սոյն նիւթ պատկանեալ գիր ի քէն տայցեա, մեզ ընդունելի է, և ոչ ունիմք քո կամեցողութեան ընդդիմանալ: Սոյն զօրութեամբ յայտնեալ եմք Բարձրագոյն կառավարութեան Հզօր Տէրութեան և գրեցեալ էներսոնու քաղաքական Կուպեանաթ գերագանց Օկուլովին:

(Իսկական գրեցեալ է) Եփրեմ Արքեպիսկոպոս Հայոցն Ռուսաստանու Սրբոյ Աթոռոյն և Ազգային վէքիլ
 Ի 1804 յապրիլի 12) Մինաս Աղազարեանց,
 Ի Ս. Պ. Բուրդ)

Գնալն իմ ի Գրիգորիպօլ:

Ի Մեծարանս խնդրանօք հրամայողաց Արքեպիսկոպոսին Հայոց Ռուսաստանու, և Ազգային բարերար վէքիլ վեհազն Աղայ Մինասի, ի 15-էն ապրիլի ելեալ իմ ի Ս. Պետերբուրգու, ժամանեալ ի Կուպեանին նովորոսիսկու ի Խերսօն քաղաք առ գերագանց Կուպեանաթ նորին Օգուլովն մատուցեալ նմա զվէքիլական գիրն հետեւեալ խնդրագրովս, զի և ի կողմանէ իւր զպարտու պատշաճ կարգադրութիւն յայտնեացէ որոց հարկն է:

«Ձերդ գերազանցութիւն Խերսոնու քաղաքական Կուսակո-
նաթ Ալէքսէ Ֆէօրիչ և զանազան նշանակիր, Ողորմած Տէր: Ընդ
սմին մատուցանեմ ձերդ գերազանցութեան ի Հայոցն Ռուսաս-
տանու Արքեպիսկոպոսէն Եփրեմայ, և ի մերազնէից վէքիլ գե-
րազնիւ Նատվորնի Սավէթնիկ Մինալազրիչ Լազրովէ առ իս յանձ-
նեցեալ զերկու փոխանորդութեան գիրսն ընդ Գրիգոր վարդա-
պետի հաշուապահանջութեանցն, թարգմանութեամբ ծանօթանալ,
և զիսկն առիս վերադարձուցանել: Ես ի կողմանէ իմմէ քննիչ
ընկալնում զընակիչսն Գրիգորիպօլու զմերազն Նատուորնի Սա-
վէթնիկ զՊավլը Պետրովիչ Թումանովն, «և զԹիւթիւլէրնի Սավէթ-
նիկ Իւվան Խրիստաֆօրիչ Սաթովն: Եթէ կարևոր է ինձ յանձ-
նեցեալ գրովք մտանել ի հաշուապահանջութիւն ընդ նշանակեալ
«վարդապետի, խնդրեմ և ի կողմանէ գերազանցութեան քո հար-
«կաւոր օգնականութեան շնորհիւ, գրեալ յիշեալ վարդապետին,
«զի և նա ի կողմանէ իւրմէ զկամեցեալ զերկու անձինս յատկա-
«ցուցէ, որովք առանց յերկարաձգութեան աւարտումն եղիցի
«նշանակեալ հաշուապահանջութենէն:

Ձերդ գերազանցութեան Ողորմած Տէր, խոնարհագոյն աղօ-
թարար ծառայ

(Իսկապէս գրեցեալ է) Մանուէլ վարդապետ

Ի 1804 մայիսի 14

Ի Խերսոն քաղաք:

Յէ՛հ երկուց աւուրց պատասխանի՛ք Կուսակոնաթին առ իս:

«Բարձր Արժանապատիւ Մանուէլ վարդապետ,

Ողորմած Տէր իմ,

«Դարձուցանելով այսու գրով առ ձեզ զվէքիլական գիրն,
որք տուեալ են ձեզ յԱրքեպիսկոպոսէն Եփրեմայ, և ի Նատուորնիկ
Սավէթնիկ Լազրովէ, որով ունիս փոխանորդութիւն առնուլ հաշիւ
ի Գրիգոր Արքեպիսկոպոսէ, յայտնեմ ձեզ՝ ողորմած Տէր իմ, հա-
մաձայնելով նոյն վէքիլագրութեանց, գրեալ եմ նախ առ արք-
եպիսկոպոսն Գրիգոր, զի նա առանց ժամանակ յերկարելոյ ըստ
պահանջութեան ձերոյ, ի ներկայութեան Նատուորնի Սավէթնիկ
Թումանովին Թիթիւլէրնի Սավէթնիկ Սաթովին, նաև ինքն ի կող-
մանէ իւր զով հարկաւոր համարի՝ կացուցանէ և տայ ձեզ, ըստ
ամենայնի ի վէքիլական գրոյդ գրեցեալ գորութեամբն զհաշիւն
առանց երկարաձգութեան:

Եւ երկրորդ գրեցի Գրիգորիպօլու մաղիսթրաթն զի նա ամե-
նայն գրութեան ձեր օրինաւոր հաստատութեամբ տայցէ զկա-
տարումն առանց յերկարելոյ ժամանակի:

Եւ եթէ այլ ինչ հարկաւորութիւն լինիցի ձեզ, ողորմած տէր իմ, ի կողմանէ իմմէ օգնականութեան, բարեհաճեցիս յայտնել ինձ, իսկոյն և ես ի հարկէ կատարելոց եմ զամենայն զոր ինչ յինէն և ի պարտաւորութենէ իմմէ իրաւամբ կախեալ լինի Սէնիմ պատիւ լինել պարտաւորական ծառայութեամբս Ողորմած Տէր իմ, ձեզ խոնարհ ծառայ

Ալէքսէ Օկուլով

16 մայիսի 1804 ի Խերսօն № 1443.

Այսպիսի պարագրութեամբ նոյն մայիսի 21 մտի ի Գրիգորիօսով, եւ յետ այնորիկ որք ի խարդախութեանց մերազնէից՝ ելին մեզ ընդ յառաջ՝ կարգ բանիցն ցաւցանեն:

Պատենաւ ի Գրիգոր վարդապետէ հառապանան- ջութեանց:

Ի պատերազմէ ընդ Օսմանեան Տէրութեան յաւուրս Քնեազ Պօղէմզինի ի Կայսրութեան Կատարինէ թաղուհոյն Յովսէփ Արքեպիսկոպոսն ընդ զօրացն Ռուսաց լինելով յայն կոյս թունայ, որ է Դանոբ գետոյն, զքնակիչ Հայկազան ի Պէնտէր, ի Քէլի, ի Ղաշան, յԱղքիւրման, և յիսմայիլէ շարժեալ երեք յայս կոյս Տիւկայ կամ թուլայ կամ Նեստրայ գետոյն մերձ Տուպատարու ի տափարակ տեղւոջ շինեալ քաղաք Գրիգորիօսով անուն, բնակեցոյց զնոսա անդ:

Սակայն յիշեալ քաղաքաց եկեղեցական զանօթսն առ ինքն ժողովեալ խոստացմամբ թէ ի Գրիգորիօսով ունի զեկեղեցիս շինել և նոքօք զարթարել: Եւ թէ փոխանակ տանց ձերոց՝ տուն և այդեաց՝ խանութից ձերոց, այգի և խանութ ունիմք տալ, ողորմելիքն և ոչ զմին կարացին աստ տեսնել և որքան դումար շնորհեցաւ վասն այս զաղթականացս, ընկերաբաժին արարեալ են զրկողութեամբ հասարակաց:

Նոյնպէս ի Հնդկային մերազնեայց հարիւր հազար ոսկրոյ նուրբ ապրանք եկեալ է յանուն Նոր Նախիջևանու վարժարանի, ոչ զկայսն տեսեալ են և ոչ զվարժարանսն ունին:

Պալլ Պետրովիչ կայսրն քսան և հինգ հազար ոսկրի շնորհեալ Գրիգոր վարդապետին, որ ի Գրիգորիօսով վանք և Աւագ եկեղեցի շինեացէ, և ոչ մինն կայ ցայսօր: Յընթացս քսան և եօթն ամաց առաջնորդութեան Յովսէփ Արհւոյ, էջմիածինն նուիրակութիւն և այլ արդիւնք ինչ ոչ է ստացեալ:

Վասն այսոցիկ ամենայնի խնդիրք և աղաղակք յետ զյետէ դիգեալ էին առ Առաջնորդն Եփրեմ և առ Վեհազնեայն մանաւանդ ի Գրիգորիօսովցւոց:

Փոխարկութիւն Գրիգորի պօլցոցն:

Սովորութիւն է Ռուսաց տէրութեան երեք տարին մի անգամ զքաղաքական և զգաւառական դատաւորսն փոխարկել, զնորոգան ընտրութեամբ և վիճակարկութեամբ ի տեղի նոցա կացուցանել: Ի Գրիգորի պօլ Առաջին խնդրագործ դատաւորք և կառավարիչք փոխարկեալք ըստ սովորական կանոնի, Գրիգոր վարդապետն անդ յայս նուագ ներկայ դաւալ, զաղքատ և զաննշան անձինս յառաջացուցեալ յայն պաշտօն գաղեալ հնարաւորութեամբ, ապա կաշառօք զնորոգան գրաւեալ, գիր ի նոցանէ առեալ, իրր թէ զՀնդու եկեալ ապրանս ըստ վերոգրեցեւոյս վասն ուսումնարանաց, տուեալ իցէ նոցա ի տեղի կայսերաշնորհ 25 հազար ռուբլոյն և աղատեալ է ի պարտուց կայսերութենէ ի շինութեան վանուցն և եկեղեցւոյն:

Նշանակեալ միջնորդօրն մեր Ազնիւ Թումանօվի և Սաթովի գրաւ առաջարկեցաք վարդապետին տալ մեզ զհաշիւն, պատասխանեաց՝ ես մի անգամ քաղաքացւոց տուեալ եմ զհաշիւն իմ, և ոչ ունիմ պարտաւորութիւն այլ ումեք տալոյ դայն: Հարցաք խնդրագործօղ հասարակութեան զայնմանէ, պատասխանեցին զանտեղեկութիւն առաջաւոր անձինք: Հարկեցաք դրել առ գաւառական կառավարիչ յիշեալ գերագանց Կուպեանաթօր Օկուլովի: Յորմէ յանդիմանութիւն եղև նորոգ դատաւորաց և հոգաբարձուաց Գրիգորի պօլու, որ ինքեանց անպատշաճ գործոց ձեռներէց լինիլ ասէին: Եւ հրամայեաց Գրիգոր վարդապետի անպատճառ տալ մեզ զհաշիւն:

Ասկայն Գրիգոր վարդապետն իւր հարուստ կայիւք, լեզուաց, օրինաց, յատենակալաց և իշխանաւորաց ծանօթութեամբն, իմ օտարական անծանօթութեամբ ընդ ումեք այնպիսեաց և անտեղեկութեամբ լեզուի, ռուս գրագրի և թարգմանչի կարօտութեամբս, մանաւանդ աղքատին կարեւորութեամբ, որ միայն ի կայսերէ, տարեկան երեք հարիւր ռուբլի ոռնիկ ստանայի և հազիւ նոյն չափ ի փողովրդոց արդիւնք առիս գային: Տրամարաշխեացեն խոհական ընթերթանք, և արդարադատ քննիչք, թէ այս վեց հարիւր ռուբլի գումարն որ հարկաւորութեանց իմոց կարևոր լինի պիտոյացուցանել ռուս գրագրի, որ տարեկանաւ պահէի առ իս, քանդի եւրօպական զգուշութիւնք չորս կարգ միոյ գրութեան պահեն. նախարտակն, իսկն, յօրադրութիւն և առ առաքիչսն իմ ծանուցանելին, որոց վասն հարկաւորի յիշեալ տարեկան գրագիրն, թարգմանչին, ապաստաւորաց տան իմոյ, մեր զգենլեաց և ուսեղլեաց, ապա թղթոց և զմօոց:

Եւ որքան գրէի առ առաքիչսն իմ, միշտ ի նոցանէ դրուատ
և շնորհակալութիւնս ստանայի արի և խոհական կառավարութեան
իմոյ, քայց հաջագործ և մասվաճառն այլովք զփող խնդրէին և
ոչ զշնորհակալութիւնս:

Սակայն ողորմութեամբն վերին, թէև շարունակ ութն ամ
ի 1804 թուականէ մինչև ի 1812 ամն, անմիաբանութիւնք Գրի-
գորիօպօլցւոց, դարանակալութիւնք Գրիգոր վարդապետին և ադ-
քատութեան դառնութիւնք տանջեցին զնուաստութիւն իմ, քայց
արդարութեան եղջիւրն զօրացեալ, յաղթեաց զանիրաւութիւն,
օրինօք տիրեցաք Ատայ պահնային, ութն կրպակացն, Առաջնոր-
դարանին, հինգ սնտուկ հնտու նուրբ ապրանացն, քսան և հինգ
հազար ուրլի կայսերական շնորհն դարձուցաք ի վերայ Գրիգոր
վարդապետի և Արդութեան ժառանգաց ի պարտահատուցութիւն:

Ի 1809 Տէրունեան թուականի զհինգ սնտուկ յիշեալ ապ-
րանսն առաքեցաք ի Նորն Նախիջևան յեփրեմ վիճակաւոր Արք-
եպիսկոպոսն և նա շնորհելով Նոր Նախիջևանս և մերազնեայն
հասարակութեան, որք պիտոյացուցին ի շինութիւն Սուրբ Լու-
սաւորչի Աւագ եկեղեցւոյն և յիշատակարան մարմարոնեայ քարն
յանուն հնդստանցւոց և Յօհաննան Աղայի, եղեալ կայ առ դրան
նոյն եկեղեցւոյ հարֆային կողման, թէև վարժարանքն տակա-
ւին անբարեկարգ:

Իսկ թէ ո՞յր վասն ի նախարարաց ոմանք, ընդ որս և մեք,
զայս Գրիգոր Արքիմանտրիտ այսինքն վարդապետ կոչեմք, և այլք
եպիսկոպոս գրեն: Քանզի Դաւթի բռնակալութեամբ կաթուղիկոսու-
թեան մեծգօրաւիգն սա էր և ի նմանէ ձեռնադրեալ: Ի ժողովն
Իւշքիլիսէու լուծին զԴաւթին և զձեռնադրեալսն ի նմանէ նոյնպէս
և Մեծ Կայսրն Ռուսաց զԴաւթին լօժնի պատրիարք կոչեաց,
այսինքն սուտ, և զԳրիգորէ հրովարտակքն գրեցան արքիմանտրիտ:
Իսկ հետաւոր նախարարք, ընտանութիւն ընդ Գրիգորի ունելով ի
հաճոյս նորին ասէին, և երբեմն գրէին եպիսկոպոս կոչմամբ, այս-
քանիս շատ լիցի հետաքննին բանասիրաց:

Քօլեան Աբրահամ Եպիսկոպոսի գալն ի Գրիգրիօպօլ
եւ վերադառնալն:

Որպէս աստ ի 12 թղթահամարէն մինչի 20 գրեցան վասն
բաղմաշարչար Արքազան Դանիէլ Հայրապետի, Գրիգոր Պատրի-
արգի և մեր ի Պետերբուրգ գնալոյն, և Յօհաննէս Պատրիարգի
հետևութեանց յօգուտ Դաւթի բռնակալի: Զգերազոյնն աստ է
տեսանել: Քանզի յիշեալ Պատրիարգն Յօհաննէս, գիտելով թէ ոչ
կարասցէ գրաւել զբարեհաճութիւն կամաց Սուրբ Կայսերն Ռու-

սաց, միշտ կասկածելի է իւր պատրիարքութիւնն և Դաւիթն, որպէս եղևն իսկ:

Վատորոյ զՔօլեան Արքանամ եպիսկոպոսն, որ յայնժամ կայր ի Փօլիս ջատաղով Դաւիթ բանակալի, Աթոռային հարուստ կայիւք, թէև խատաղոյն արգիլեալ էր մերս հոգեորականաց, առանց վկայական գրոց Արքազանին Դանիէլի և Արքեպիսկոպոսին Եփրեմայ՝ մուտ գտանել ի Ռուսիայ, փոխեալ զպաշտօն և զանուն յիշեալ եպիսկոպոսին Քօլեան, Գրիգոր վաճառական կոչմամբ, ըստ որում նոր դեսպանն, ոչ որպէս զԹամարով կարէր ինքնակամ պաշտպան լինել նոցա, ծպտեալ Գրիգոր անուամբ պաշտօնթ ի նմանէ առեալ, ևս բազմակնիք մահաէրական խնդրադործ գրովք, ի ծովու անհետ ընթացիւք առաքեալ գայ հասանի յԱտէս քաղաք, և անդ խարկանօք ի Մեծ կոմսէ Էմմանուէլ Յովսէփիչ Տիւք Տէրէշէլէ՛վ ստանայ զպատօրօժնոյ, ի 1805 և ի 5 սեպտեմբերի գայ ի Գրիգորիոպօլ ի տուն խորհրդակից հաւատարմի իւրեանց Գրիգոր վարդապետի, զի ըստ դասատու յառաջադրութեան նորա սլացի ի Ս. Պ. քուրդ, ըստ որում վաճառականն վաճառեցէ զբարեկարգութիւն և զխաղաղութիւն Ազգին մերոյ, հանդերձ Աթոռային հոչակեալ անբարեկարգութեամբքն:

Թէպէտ ոչ էր նա մեզ նախածանօթ դիմօք, սակայն ի լսելն մեր զփառաշուք կերպարանօք վաճառաշահութիւն, ստիպեալ ի կարծիքական ենթադատութեանցս՝ զնացի ի յարգել զծպտեալ հիւրն ի տան հիւր ընկալ Գրիգոր վարդապետին: Եւ ի մտանելս կալայ զաջ նորա ի համբուրել և նա առժամայն մոռացեալ զլերջին դարանակալութիւն իւր, առաջին պաշտօնի վստահութեամբն, թոյլ ետ ինձ համբուրել զսուրբ Աջն, և ինքն փոխադարձ համբուրեաց զձեռն մեր, ասելով իմ առ նա, Աստուած օգնական Հայր Սրբազան՝ շնորհաբեր լիցի գալուստ Տեառնդ:

Զգացեալ զմիտս իմ Տանուտեառն, խոժոռութեամբ ասաց՝ ընդէր անպատիւ առնես զեկեալ հիւրն իմ, ասեմ ցվաճառականն, ձերդ Բարձր Սրբադնութիւն, զինչ անպատուութիւնս յանդգնեցայ ընդ սրբացեալ պատուոյդ: Կրկնեալ տանուտեառն այդ իսկ են անպատուութիւնք առ նա, զորոյ զձեռն համբուրես, կոչես Հայր սուրբ և Սրբազան, ուստի՞ գիտես զկարգաւոր լինիլն դորա, ասացի ի փառաշուք կերպարանաց և յահեղ դիմացն: Ասէ բազմահնար տանուտէրն, ո գիտէ թերև թուրք իցէ, ասացի՝ եթէ իցէր յայն կերպարան, ասէի՝ էֆէնդի հօշկէլտին, Արդ, խնդրեմ զինչ կոչուին ունի յարգելիս այս առէ, աշխարհական և վաճառական ոմն է, և փոխարկեալ իմ զբանս՝ ասացի, Ազայ բարի ևս եկեալ, ապա ըստ աշխարհիկ կանոնի հարցի զուստն և զպատճառ գալուտեանն, սլատասխանեաց վաճառականն, զոչ Բարեկոնացի,

հնդկային վաճառական, ընկեր վաճառոյն իրր քանի ամօք յառաջ եկեալ ի Ռուսիայ, ոչ ունելով զնմանէ գիր, յայլոց լսելով յոր կոյս շրջելն՝ անգոյ եղջերուաքաղ ընկերոջն, եկեալ է ի խնդիր:

Անգանօր ի միասին վայելեցաք զչալ և զփունջ հարսուտ ատնուտեաւն, և ի մեկնելն մեր վաճառականն համբուրեալ զԱջ մեր, մեք խնդրեցաք ի խոհական Տանուտեաւնէն յերկրորդի օրն շնորհարեր լինել առ մեզ ի ճաշ և խոստացան երկօքեամբք ի գալ:

Բայց գիշերայն փախուցեալ առաքէ ի Ասսիւովքայ գիւղն քնեաղ Արդութովի, ի լսելն իմ այսուեակ արդարաբանութիւն մեծ վաճառականիս, ըստ կացուցեալ սարտաւորութեանս իմոյ, զնացեալ զլնի նորա, գտի ի տան գոհնիկ գիւղականի ճաշեալ և ննջեալ, առ ի ոչ անհանգիստ առնելոյ զստաուելութիւն նորին, ննջեցի և ես առ զրան յայնմիկ, և ի քթափիլ քնոյն, եղբայր իւր Ազար և նաև կոչիւր Գէորգ, իբր սպասաւոր, ելեալ արտաքս, տեսեալ զմեզ, աճապարեաց ի ներքս տալ զգացումն եղբօրն, մտեալ և իմ զհետ նորա, գտի ի մահճի զայրն փառահեղ, յարգանօք վերարեբեալ զայս, այժմ հաւաստեալ. աստուած օգնական Սրբազան Հայր, ընդէ՛ր ապախտ առնելով զաղքատին քնակութեամբ մերով առ քարշեալ կարօտանօք Սրբութեանդ աշխատ արարէր զմեզ, ցատտ, և կամէի համբուրել զաջն վերստին, բայց ոչ ետ, ասելով այլազգական բառիւ. «Դարտաշ, նէ խաւէրսին պէնտէն, պէն կարգաւոր տէիլիմ, կարգաւորաւն իրազ օլան, ալլահայ եազըն օլուր»:

Կրկնեալ եմ թէ կարգաւոր ես՝ թէ ոչ չէ ինձ փոյթ, միայն ազգասիրարար խնայելով զկեանս քո և զկայսդ զորս ընդ բեզ ունիս, բերեալ եմ ընդիս քանի հարկաւոր գրութիւնս ընթեռնուլ, և եղբայրարար յայտնել կողմանցս զստոյդ զորպիսութիւն, յետ այնորիկ յոր կողմն կամիս երթիցես բարեալ:

Ասաց՝ նսալքեահդ տրւար, ասացի. այժմ ընթեռնում և կիմանաւ, ասաց. «պէն շօճուխլուք տան չըքմիշիմ պիգիմ վիլահատան, ունութմիշըմ էրմէնի տիլինի, միւնքիւնիսէ թէրճիւմէիթ քի սնկնայիմ, ասացի տամ քեզ, Ինքնին ընթերցիր, ասաց. «Պէն էրմէնիճէ օգումագոլմը թուրքճէ օգումիշըմէի պիւլիւրիմ թիւրք տիլինի, Հարկեցայ ի ոէր նորընծայ թուրքացելոյս ընթեռնուլ նախ՝ զիւր գիրն, որ ի Պօլսոյ գրեալ էր առ Դաւիթ կաթուղիկոսն յետ բազում բանից և զայս, «Աստուած օրհնէ զծնունդ և զսնունդ Գէորգ աղա եկովին, որ այժմ քան զայս աւելի բարեկամ չունիս սրբազան Հայր, թէեւ այս ի կողմանէ զբամոց նեղ անկեալ, յետս կայցէ, մեր բանն խարապ կըլինի, երկիցս սայի զըրկեցինք, որ փող հասուցանես մեզ, տակաւին սլատասխան չեմք ստացէր»:

Ապա ընթերցայ զգիր նոյն Գէորգ Աղանկովին, որ յետ այլ բանից ծանուցանէ, «Այժմ քո սրբութեանդ գործն ի Պօլիս յոյժ դժուարին և զև, և թէ օգնութիւն կամիս, ի Ռուսաստանու և ի կայսերէն կարևս ստանալ՝ պարտիս յատուկ անձն հարուստ կայիւք և ընծայովք առաքել, առանց դրամոց և ընծայից գնացողն ի Ռուսաստան, բորոտ շան նման է, որ ոչ թողուն ի տունս Ահա ասեմ, շուտով մարդ զրկէ, բայց հասարակ մարդն գործ չի կարէր տեսնել անդ, աստ և զեալ քօլեան Արրահամ Արքեպիսկոպոսն առաքէ, Յովսէփ սրբազանի կտակն քեզ պատճառ դիր, կտակին վկայ ունիս, Գրիգորիաօլու Գրիգոր եպիսկոպոսն, մէկ վկայ ալ ճարէ: Թէ Արրահամ եպիսկոպոսն աստի զրկէս, ի սակաւոյն վաթսուն քէսէ դրամ, և այլ ընծայք յոյժ հարկաւորք են և՛ն:

Յետ այսոցիկ ընթերցայ և զայն բարձրագոյն հրաման, որով Գրիգոր վարդապետն արտաքսեցաւ ի Պետերբուրգու, տալ մեզ զհաշիւն, և զբոլորն այլազգական բառիւք ծանուցանի անծանօթ հայկաբանին:

Եհարց՝ պուքիահըդ լար նիրաւէն սէնին էլինէ տիւշտուէր, տաացի, սիղըն վէրտիզընըդ գուշլարըն աղղընտան թիւշտի, պէն ալտըմ:

Ապա ետու նմա զեզրայրալիան անկեղծ խրատ՝ այսպէս Արդ. տեսանեմ, որ հաստատեալ ես ի միտս քո բանիւ ուսուցչացդ, անյայտ պահել զքեզ, որպէս և զհայկաբանութիւնդ թագացանեա, ընդդէմ Տէրունեան վճռոյն, զի ոչինչ է ի ծածուկ, որ ոչ յայտնեացի, ձեանաս վաճառական, բայց դու ես կարգաւոր, եթէ իցես կարգաւոր՝ ոչ ես Գրիգոր, այլ, Արրահամ՝ եթէ Արրահամ՝ դու զքեզ գիտես եպիսկոպոս, բայց մեք ոչ տամք զնոյն պատիւ քեզ, զի յապօրինաւոր բռնակալէ ունիս զայն կոչումն: Բայց թէ զինչ և իցես, կարևոր է ինձ այժմ կալանաւորել զքեզ, և առնուլ ի քէն զգումարան, զիչսդ և զգրեանսն: Սակայն մի լիցի այդ յինէն առ քեզ, լուր ինձ և դարձի՛ր յապահով տեղի, կալ քեզ բնակութիւն ապրել բարեպէս ընդ քեզ եղեալ հարստութեամբդ և փութով լսես զկատարումն անփոփոխ կայսերական հրամանին, որ բարձեալ գԴաւիթն յաթոռոյն, և զՍրբազան Դանիէլ բերեալ ի մարաղայէ, բազմեցուցանելն յաթոռ: Իսկ թէ յառաջ ընթանաս, առաքչաց՝ և ուսուցչացդ յուսովդ Ռուսաց (օչին խարաշօն և զավթօին) զհարստութիւնդ ի քէն բարձեալ՝ որպէս զուսուցիչն քո Գրիգոր յանձանօթ տեղիս տատանիս:

Ի վերայ այսպիսի Նախազեկոյց զգաստութեանց ևս պնդագոյն ուրաստ և զև զինչուէն՝ որ էր, կամէր հաւանեցուցանել զմեզ զոչ գոլոյն, որ չէր:

Վերադարձեալ մեր ի բնակութիւնս՝ գրեցաք ուղղապէս

Օտեսու մեծ կուսակալին, թէ որպէս ի Պօլիս թագուցեալ զեպիսկոպոսութիւն իւր, խաբկանօք ի գեսպանէն առեալ զպաշտօրթ, նոյնպէս և ի ձէնջ զպօտօրօժնօյ, խորհրդակցութեամբ Գրիգոր վարդապետի կամի գնալ ի Ս. Պ. քուրդ ընդդէմ կամաց Նորին Կայսերական Մեծութեան:

Ի հինգերորդ աւուրն հրամայեցաւ ի նոյն կուսակալ Տիւքէն առ Գրիգոր վարդապետն, որ ընդ վաճառականին ներկայացին ինքեան յորոց բարւոք վերահասու եղեալ, վերադարձուցանէ ի Գրիգորիօպօլ և զվաճառականն առաքեալ ի Նաշ քաղաք, մինչև օոցէ զհրաման ի Կայսերական Մեծութենէն: Որոց գալով վերջստին ի Գրիգորիօպօլ, դարձեալ տեսաք զվաճառականն, որ զգեցեալ զվեղար, յառաջեալ ինքն ասաց. Այժմ շիտակ Աստուած օգնական եղբայր, պատասխանեցի, Շնորհակալ եմ ի Տիւքէն, որ մկրտեալ զքեզ քրիստոնեայ, և ձեռնադրեալ հոգևորական, ծանոյց ձեզ զգօրութիւն բանից իմոց առ քեզ:

Ասաց, այժմ զինչ խրատ տաս ինձ, պատասխանեցի, խրատ իմ այն էր, զոր ծանուցի քեզ ի Վասիլովգայ գիւղն, երթ աղօթօղ լեր ինձ, որ թողու՛մ քեզ գհարատութիւնդ, զխապահով կենօք կայցես, և փութով տեսանես զարգասիս, և գնաց ի Նաշ քաղաք:

Ըստ պարտաւորութեան իմօյ՝ ծանուցի զայս ամենայն վիճակաւոր Արք-եպիսկոպոսին և վեհադնեայ Աղայ Մինասին, որք թէ որքան շնորհակալութիւնս գրեն առիս, որ ոչ ծանեցուցաք զաշխատութիւնս նոցա, մեկանք և քարտէզքն վկայեն առանց մերս շահեկանութեանց:

Ապա բարձրագոյն հրաման առ Պայծառ Տիւքն եկն, զի զԳրիգոր վարդապետն արտաքսեացէ ի Պէզարապիայ, և զՔօլեանն չի թողուլ միւս անգամ ի Ռուսիայ, վասն որոյ ի հոկտեմբեր 5 Գրիգոր վարդապետն ասաքսեցաւ ի Գրիգորիօպօլու ի սահման թիւրքաց ի Քիչնէ, որ տակաւին չէր առեալ ի Ռուսաց, քանզի ի 1806 ամի ապա եղև և այն երկիր ընդ իշխանութեամբ Ռուսաց:

Իսկ վաճառական եպիսկոպոսն Քօլեան, ըստ խրատու մեր, նոյն հարուստ կայիւք գնացեալ ի Պօլիս զառաքիչն իւր զՅօհաննէս պատրիարքն հանեալ, ինքն եղև անդ երկու ամ Պատրիարք Պօլսոյ, արտաքսեալ և անտի՝ գնացեալ Յամասիայ և ի Մարսվան Առաջնորդ, ուստի թղթագրութիւնս արար ընդ մեզ ի Ղրիմ: Եւ որպէս մեք յայն թիւ, այսինքն ի 1805 Հոկտ. 8 Պօլսոյ Յօհաննէս Պատրիարքին գրեալ էաք, զգալատենէ զվերադարձման Քօլեանին, յընթարձակ պատմութեան Դանիէլ կաթուղիկոսին տեսանի:

Զկնի սոյն Քօլեանի ի Պօլիս Պատրիարք եղեալ էտրէնէցի

**Պալն վիճակաւոր եփրեմ Արքեպիսկոպոսի
ի Պրիզորիայօլ յԱյցելութիւն մեզ:**

Սրբազան եփրեմ Արքեպիսկոպոսն ընդ իւր ունելով զվազածանօթ զընկերակիցն իմ զՆէրսէս վարդապետ Աշտարակեցին և զայլ ևս տասն և հինգ անձիս զգրագիրս, զթարգմանս, զսպասաւորս, զկառս և զերիվարս: Որոյ ըստ գրաւոր յուսադրութեանցն ակնապիշ սպասէաք այցելութեան իմիք առ մեզ՝ զայս հանդէս ի 1806 ամի Տեառն դտաք շնորհարեր գալստեամբ նորին:

Յայնմ ժամանակի և Հօր Տէրութեան Ռուսաց Զօրքն անցանելով ի Պեղարապիայ և Ներսէս վարդապետն գնաց յայնկոյս, ինն ամիս շարունակելով առ մեզ վիճակաւոր այցելութիւն, երեք հազար ռուբլի պարտք առաք յազնիւ Իւվան Քրիստափօրիչ Սաթովէն, ի սէտս ծախուց Այցելութեան, և ազգաօգուտ պարագայիցն:

Շուրավէրցի Թադէոս եպիսկոպոսն, որ ի տեղի Ղազար վարդապետին ի Ղրիմ յաջորդ էր, ելեկս առնելով սոցա ընդ միմեանս. գանկատէին յիրերաց մինչ զի կամք էր նախագահից տարագրել զՂազար վարդապետն յեկրէն Ղրիմու, ի հետեւալ տարւոյն ի 1807, Սրբազան եփրեմ հարկադրեալ երեր զմեզ ընդ իւր ի Ղրիմ. առ ի քննել գտարաձայնութեանց պատճառ երկուց հոգեւորականաց Ղազարու և Թադէոսի և քանի ամաց հաշիւան նոցա տեսանելով. գուցէ արդիւնք ինչ ի նոցանէ ստացմամբ, վճարումն պարտուց Սաթովին լինիցի:

Իբրեւ ժամ եղև մեզ քննութեանց, դտաք զԹադէոս եպիսկոպոսն անտեղեկութեամբ գանկատաւոր և զՂազար վարդապետն մտաւարութեամբ արբշիտ, այրիւք վեղարաւոր, որդւոց, գատերաց և թոռանց տէր, արդիւնք ինչ ումեքէ ոչ է մնացեալ, բացի ամօթարեր աղաղակաց:

Եհաս ՚ի Ղրիմ և Ներսէս վարդապետն վերադարձեալ ի կողմանցն Մօլտօվիայու, քննեալ և նորա զգործ վարդապետացն եղիտ ընդ դրեցելոյս, Թադէոսն առաքեցաւ գնալ յերկիր իւր, և Ղազարին հրամայեցաւ քէֆէի սուրբ Գէորգ վանքի արդեամբն նստել ի տան իւրում, յայնմ օրէ երկիրն Ղրիմու մնաց մինչի յերկոտասան թիւն, առանց յաջորդի:

Յաւուրսն յայնոսիկ ողորմութեամբն Աստուծոյ կատարումն եղև ընդ Քօլեան Սրբահամ եպիսկոպոսի բանախօսութեանց մերոց, որ հոգունակութեամբ Մեծի Կայսերն Ռուսաց, հանեալ

զՍրբազան բաղմաշարչար Դանիէլն ի բանտարգելութենէն Մա-
րադայու, բերեալ բաղմեցուցեալ յառաջ քան զտաան ամ յիւրա-
նուն յատկացեալ Հայրապետական Աթոռ ի սուրբ էջմիածին:
զԴաւիթ բոնակալն նստուցանեն յայլ սենեակ եպիսկոպոսական
պատուով. եւ Դանիէլ Հայրապետն գրեալ առ Եփրեմ Արքեպիս-
կոպոսն՝ հրամայէ. զմեզ և զՆերսէս վարդապետն փութով առ
ինքն առաքել ի յԱթոռն. բայց յառաջագոյն յիշեալ 22 երեսի
հաշուապահանջութիւնքն մեր ի Գրիգոր վարդապետէ տակաւին
անկատար գոլոյն և ինքեանք ներկայութեամբ իւրեանց ոչինչ
կարացեալ առնել, վճռեցաւ Ներսէս վարդապետին գնալ յաթոռն,
և մեզ վերադառնալ ի Գրիգորիպօլ, որ հազիւ ի 1809 թուին
մասնաւորապէս թեթեցուցաք զգործ նոյն հաշուոյն. որպէս տե-
սանի ի 24 երես այս գրութեանց:

Ահա առհաւատչեայ մինչև ցատտ տաան ամ ծառայու-
թեանցս, ընկերակիցն իմ գնայ բարձրանալ ի փառս և ի պատիւ
մեք վերադառնամք ի 1807 յուլիսի 3 ի Գրիգորիպօլ ի վէճ և ի
դատ, մանաւանդ հատուցանել և զերեք հազար սուրբի պարտն
վիճակաւոր Արհւոյն առ Անիւ Սաթովն:

Գնայն իմ Եաւ Բաղափ եւ ի Սչովայ:

Մեսրոպ ոմն քահանայ Պօլսեցի, ի Սչովայ քահանայագոր-
ծօղ ըստ յառաջ գրեցելոյս Գրիգոր վարդապետն, որ աքսորեցաւ
ի գրիգորիպօլու, գնացեալ հասանի ի Տէրութիւն Նէմցէի ի
Սչովայ, յարուցանէ աղմուկ ընդ յիշեալ Տէր Մեսրոպին, Ազատ
Տէրութեան անձինք յերկուս բաժանին ի կողմն վարդապետին, և
քահանային. որպէս զվարդապետն, նոյնպէս և զքահանայն հա-
նեն յերկրէ իւրեանց, քահանայն հասանի ի Ղրիմ օգնութիւն
խնդրել յԵփրեմ Արքեպիսկոպոսէ, և նա յանձնարարական գրու-
թեամբ առաքէ առ մեզ և հրամայէ տանել զքահանայն և հաշ-
տեցուցանել ընդ Ֆօն Պարոնաց և այլոց, տալով իմ և զերթե-
կութեան ծախսն սոյն Տէր Մեսրոպայ, գնացեալ հասաք ի Եաշ
քաղաք, ուր լուաք, թէ այլ ոմն Ներսէս անուն Արեղայ, փախու-
ցեալ յերուսաղէմայ՝ ընակի Եաշ քաղաք յանառակ տեղիս, զրով
ծանուցի Եաշու ուսաց քօնսօլին գտանել և առաքել ի Գրիգրի-
պօլ, լուեալ արեղային, փախչի ի մոյլով քաղաք, և լաթինացեալ
առաքի ի Ղարասուպաղար՝ քահանայագործել ունիթոռաց, որ և
ղկնի արտաքսեալ անտի առաքեցաք ի Կստնդնուպօլիս:

Յայնժամ տարեալ մեր զՏէր Մեսրոպն ի Սչովայ, ընկալեալ
ևղաք սիրով ի մերազնէից, հաշտեցուցեալ զքահանայն, մատու-

ցաք զԱստուածային Պատարագն, վերադարձեալ ի քաղաքն Փոք-
կիշան, գտաք զսուրբ Երուսաղիմայ նուիրակ Յովսէփ վարդա-
պետն յանկողնի անօժանդակելի ի բժշկաց և ի վախճանիլ նորին,
ուղարկաւորեալ ըստ եկեղական օրինի, զինչսն տուամարաւ յանձ-
նեցաք տեղւոյն օրհնեալ և բարեպաշտ իշխանութեանց մերադ-
նէից: Անդ ի Փոկիշան սուրհանդակաւ եհաս առիս հրամանագիր
յնփրեմ Արքեպիսկոպոսէ, որ էր սուր երկսայրի խոցոտիչ հոգւոյ
և մտաց. Գանդի զրէ զվախճան սրբազանին Դանիէլի, և վեհադ-
նեայ Աղայ Մինաս Լազրիչի, և զիւր ընտրութիւն ի կաթողիկո-
սութիւն, վասն որոյ հրամայէ թողուլ զամենայն գործսն իմ,
գնալ հասանիլ ինքեան ի նորն Նախիջևան, որոց թէպէտ տուեալ
է զիմ առաքեցեալ հինգ սնտուկ հնտու ապրանսն, բայց ոչ է
ստացեալ զդապաղազիրս զքիպիտանցի, առաջարկէ մեզ գնալ և
առնուլ:

Ահա վերակրկնութիւն տարտարոսական անբաղդ կինի միոյ՝
ձեռնթափ յամենայն յուսալեաց, հասեալ ի Գրիգորիաօլ, հաւաքեալ
զկարևորսն գործոց նոցա, թողեալ զբազմաժամանակեայ հարկա-
ւորսն անձնական, ի ձեռս օտարաց, զիմեալ գնացաք ի նորն
Նախիջևան, ուր գտաք զինքն զարքեպիսկոպոսն Եփրեմ ի 1809
թուականի Տէրունական ամի:

Եկիւոդ անգամ գնալն իմ ի Ս. Պետրուրգ:

Հրամանաւ նորին Սրբազնութեան ժողովեալ զգործունեայ
պատուաւոր Անձինս նոր Նախիջևանու, դատաստանական օրինօք
առաջադրութեամբ ընկալայ ի նոցանէ զքիպիտանցի զավդագիրն
և զայլ կարևորսն, ամենայն միամտութեամբ պատրաստէր Սըր-
բազանն, և ի նոյն աւուրսն եկն ի կողմանէ Աթոռային Միաբա-
նութեանց Մահսէրաբեր հրաւիրակ Հոեթէոս եպիսկոպոսն, որ էր
խարտաւիրալն մեր, ըստ զրեցելոյս աստ Տ թղթահամարին:

Ի Սեպտեմբեր ամսոյն ճանապարհորդեցաք ընդ նորոգ
ընտրեալ վեհին և պարագայիցն, հասեալք ի Մոսկովֆ, զառաջինն
տեսաք զգաղջութիւն օրինապահութեան վեհիս, որ կուսակրօն
Յօհան աւագ սարկաւազի, յետ հրաժարեցման ի պաշտօնէ ամուս-
նանալոյն, ևս հրաման ետ մնալ ի պաշտօն եկեղեցական Լուսա-
ւորութեան:

Հասեալք ի Ս. Պ. րուրգ, բաղդաւորութեամբ ներկայացաք
Միաբանութեամբ ընդ վեհին Հոեթէոս եպիսկոպոսին, մուշեցի Ղու-
կաս վարդապետ, որ այժմ է ի Սուրբ Խաչ վանքն Ղրիմու, Ամե-
նաբարեպաշտ Աղէսանդր Պաւլովիչ Կայսրն քսանական ջերմե-
ռանդութեամբ կարգաւ համբուրեաց զԱջս մեր ամենեցուն և մեք

փոխադարձ համբուրեցաք զսուրբ ձեռս Կայսերական Մեծութեան: Ուրանօր խնամօք վերին, նուաստութիւն իմ եղէ բռնախօս թարգման ի մէջ Կայսեր և վեհապետի, յետ շնորհաւորութեան Հայրապետական իշխանութեան և յուսատութեանց, հրամայեաց և զայս բան անկշռելիս գնահատութեանց:

«Որ ինչ հարկաւոր գործ ունիցիս պատկանաւոր իմումս Կայսերական կառավարութեան, ուրախութեամբ ունիմ կատարել:

Ապա խոնարհութեամբ ըստ վերոյ գրեցելոյս, կրկին համբուրեալ զԱջ և զՁեռս միմեանց, անպատում ուրախամտութեամբ եկեալ ծանուցաք մերազանց, և վեհազն Աղայ Յովակիմին, որք զոհացեալ փառս մատուցին Աստուծոյ: Յետ այսորիկ խորհուրդ եղև ի վերայ անկշռելի շնորհաց սուրբ Կայսերական բանին, ոչ մի ինչ առժամն զտանելով պատշաճաւոր խնդրելոյ, նուաստութիւն իմ առաջարկեցի, Այժմ հարկաւոր է մեզ ի միտ ածել զպատահեալն ի Թօխաթ յաւուրս Դանիէլ Սրբազանի (որ կայ 13 թղթահամարի սորա) և խնդրեալ ի Նորին Մեծութենէ թէ հարկ է մեզ՝ զոմն առաքել ի Պօլիս ըստ վաղեմի սովորութեան մերում, ծանուցանել Ազգին և Պատրիարքին և ի Տէրութենէ Օսմանեան առնուլ զՊէրաթ և զՖէրման, ամենախոնարհաբար խնդրեմ հրամայել դեասպանին շնորհ ունել առ յինէն առաքեցեալ անձն:

Առ այս բան համակամ երեւցան վեհապետն և վեհազնեայն, բայց Հռէթէոս հրաւիրակ եպիսկոպոսն, գիտելով թէ ի Պարբուրգու գնալ հարկաւորի ի Պօլիս, այն իմս նուաստութեան հասանի վիճակ, վասն որոյ այլ և այլ առարկութեամբք ապախտ առնիլ հտ զայն խորհուրդ, զի ի հասանիլ նոցա յԱթոռն կամ ինքն և կամ զայլ ոք ի բնիկ միաբանից իւրեանց առաքեսցին, թէև ինքն Հռէթէոսն հասեալ ի Թիֆլիզ վախճանեցաւ, բայց և եփրեմ կաթուղիկոս յինն թուականէն մինչի երեսունն շարունակ քսան և մէկ ամ կաթուղիկոսութեամբ ոչ կարաց ունիլ յօսմանեան դրանէ զՊէրաթ Ֆէրման, և ոչ Յօհաննէս կաթուղիկոս, փոխանորդ նորացայսօր ժամանակի ըստ որում, յայնժամ փակեցին պօլսեցիք զնոյն այցելի:

Նաև գրաւոր հարցումն եղև ի մինիստրական կառավարութենէ յայնժամ առ վեհապետն, թէ ոյժ կան ի կամս քո արժանաւորք Կայսերական շնորհաց, և յինչ պատւոյ յարմարականք: Աստէ կշռել զուղղաբանութիւն և զխարդախութիւն էջմիածնի միաբանութեանց Մեծաց և Փոքերց:

Քանզի նոյն բարեհամբաւ եփրեմ Արքեպիսկոպոսն, որ բազմահատոր գրութեամբ իւրով գրէր առ մեզ և առ այլս զհարազատ ծառայութեանց մերոց զովարանութիւն, որպէս տեսանեն յօրինակացն գրութեանց յընդարձակ պատմութեան մերում:

ի կշիռ գրութեանց և ի պատմութենէ յետ Ղուկաս կաթուղիկոսի վախճանին:

Այժմ զամենայն մոռացեալ զքնիկ միաբանս իւրեանց զՀռթէոսն և զսարասաւոր իւր զՍտեփաննոս վարդապետն, Սրբոյն Աննայի երկրորդ աստիճանի արժանաւորս ասէ. և մեզ խաչ մի նշանակէ և վասն Ղուկաս վարդապետի (300) երեք հարիւր ուրբի դրամս, թէ մեք ևս ոչ էաք արժանի այնքանուոյ, բայց խոհական անձինք վասն Աստուծոյ կշռեսցեն զհոգի միաբանութեան էջմիածնի ընդ դրսեցի վարդապետաց և զքաղեալ պատուս նոցա՝ զարգասիս հոգւոց իւրեանց: Իբրև շնորհեցաւ ըստ նշանակութեան Ազգասէր վեհապետի, պարգևքն անցնիւրոց, ևս ներկայացաք միտքան առ սուրբ կայսրն, ըստ առաջին վերապատւութեան ընկալեալ փոխադարձ համբուրիւ զԱջ և զՁեռս իրիրաց ևս թարգմանութեամբ մերով եհարց կայսրն ցՀայրապետն, բաւական ևս ի շնորհաց մերոց, և թէ ունիս զայլ ինչ խնդիրս յինէն, ըստ որում և Հայրապետին շնորհեալ էր Բալեանթեայ խաչ ճակատի, և Առաջին աստիճան Աննայի, զարճոթ պղմէնթ, ծախս ճանապարհի, յայտնելով զբաւականութիւն և զշնորհակալութիւն, վերակրկնեալ համբուրիւ ըստ գրեցելոյս դարձաք ի բնակութիւնս հոգս կալնուլ ճանապարհորդութեան:

Առաջարկէին մեզ դնալ ընդ նոսա յաթոռն, որպէս թէ անդ շնորհատու լինիլ մեզ, թերևս եպիսկոպոսութեամբ, մեք անբաւականութիւն այն մեծի պատուոյ և Աստիճանի զմեզ ծանուցմամբ, նախ ընթաց եղաք ի յողքատին վիճակ մեր ի Գրիգորիպօլս եւ նոքա ճռաքաղ առնելով զքաղաք և զգիւղս ուր յազգէ մերմէ կային, հազիւ յերկրորդի ամին հասին ի Թիւֆլիզ, ուր ամփոփեցին զՀռթէոս եպիսկոպոս:

Բ. Վ. Ա.

(Շարունակելի)

